

## **Gösta Bohmans fond för idédebatt**

### **Rättsstat eller välfärdsstat? Ett seminarium om den svenska rättsstaten**

**Förstakammarsalen, Riksdagen, den 3 mars 2004**

#### **Johan Bohman**

##### **Ordförande Gösta Bohmans fond för idédebatt**

Mina damer och herrar

Välkomna till dagens seminarium i regi av Gösta Bohmans fond för idédebatt.

Mitt namn är Johan Bohman och jag är ordförande i fonden.

Ett speciellt välkommen skulle jag vilja rikta till dagens talare Aleksander Peczenik och Maciej Zaremba och även till årets stipendiat. Vem det är kommer att tillkännages efter vår paus.

Dagens seminarium har temat Rättsstat eller välfärdsstat?

I formuleringen av dagens tema ligger som framgår av frågan kring huruvida det föreligger en motsättning mellan Rättsstaten och Välfärdsstaten, ett antingen – eller.

Har politiken fått en överhöghet över lagen?

Är det så att Välfärdsstaten får symbolisera rättvisan och inte lagen?

En definition på välfärdsstat kan vara: ”Det är en stat som genom omfattande socialpolitiska åtgärder söker erbjuda sina medborgare ekonomisk trygghet från vaggan till graven.”

Var går gränsen för ”omfattande åtgärder” som staten kan/ska genomföra och till vilket pris?

När kommer dessa i konflikt med det första ledet i dagens tema, rättsstaten?

En definitionen av ordet rättsstat kan vara: ”Rättsstaten är en samhällsform där lagar och förordningars efterlevnad är en skyldighet för staten och statliga myndigheter och där garantier finns mot missbruk av statsmakten.”

Jag skulle vilja läsa en liten limerick:

*There was a young lady from Riga  
She smiled as she rode on a tiger  
They returned from the ride  
With the lady inside  
And the smile on the face of the tiger.*

Vilket av de båda leden i dagens tema ska representera tigern och vilket lady?

Måste det ena offras för att uppnå det andra? Sannolikt inte.

Detta var frågor som upptog ett stort engagemang hos Gösta, och han talade om behovet av ”en liberal revolt mot offentlig maktfullkomlighet, mot växande byråkrati, mot den pågående politiseringen av samhällslivet och mot tendensen att begränsa spelutrymmet för enskilda människor”.

Gösta lät väl inte för inte citera Sven Delblancs bok Åsnebrygga i en av sina böcker:

”Vi lever mestadels i en känsla av djupaste främlingskap och beroende inför en opersonlig anonym samhällsmakt. Det är denna makt som vid vite tillhåller oss att fylla i obegripliga blanketter, som snäser av oss i telefon eller hänvisar oss till en annan överhöghetsperson, vilken i sin tur inte har kommit för dagen, har gått till lunch eller har gått för dagen. Inget är klart, visst och enkelt i denna maktens byråkratiska labyrint, inget utom övertygelsen om att det alltid är vi, medborgarna som har fel. Var är makten? Makten är alltid någon annanstans.”

Det fanns som jag ser det förvisso även ett stort engagemang hos Gösta kring välfärdsfrågor, men i debatten låg nog hans tonvikt kring rättsstatsfrågor. Detta ska sannolikt ses i perspektivet av det debattklimat som rådde

- med starka företrädare för välfärdsfrågorna,
- med en känsla av maktlöshet hos många mot de förkvävande ambitionerna där strävan att bygga ”idealsamhället” var näst intill ett självändamål.

Har samhället förändrats sedan Gösta var aktiv i debatten och Delblanc skrev sin bok, och i så fall på vad sätt? Jag är övertygad om han gärna skulle vilja vara med här i dag och delta i samtalet om dagens tema.

Hur ser avvägningen ut mellan å ena sidan politikernas ambitioner och vilja att visa besluts- och handlingskraft och å andra sidan den enskilda medborgarens intresse? Det är ytterst en fråga om legitimitet för den offentliga makten. Mot den bakgrunden är det en fråga som måste debatteras och värderas, och det är där dagens seminarium kommer in.

Med detta skulle jag vilja lämna över till Carl som förutom att fungera som moderator för dagen även ska inleda dagen kring temat ”Göstas insatser i debatten kring den svenska rättsstaten”.

## Carl Bildt

### F d statsminister, ledamot av styrelsen för Gösta Bohmans fond för idédebatt

Tack Johan, och det ska jag göra relativt kort, icke bara i ljuset av min förkylning. Temat för detta det andra Gösta Bohmansseminariet – vi hade ju ett förra året också – är som sagt rättsstaten kontra välfärdsstaten. Förra året, minns de av er som var med, var det ju äganderätten betydelse som stod i centrum. Det seminariet avsatte en del tanketrådar som jag sen har sett återkomma i olika idé- och i debattpublikationer. Det föreligger ju numera dessutom i tryckt form, och det kommer dessutom att föreligga på den hemsida som väl vid det här laget har gett sig ut i cyberrymden för att där stå till förfogande för dem som är intresserade.

Den frågan var förvisso inte ointressant, äganderättens betydelse.

Det var ju bara för egentligen lite mer än ett decennium sedan som tesen att den privata äganderätten är alldeles fundamental för en fungerande fri ekonomi och ett fungerande fritt samhälle inte var så där allmänt erkänd i samhällsdebatten. Vi levde fortfarande till inte helt obetydliga delar i kvarvarande rester av den intellektuella sump som decennier av rätt marxistisk dominans i vår offentliga debatt hade lett till. Därför var förra årets seminarium viktigt; det gav styrka och det gav inspiration till den idédebatt som betyder så mycket.

I år då är temat rättsstaten kontra välfärdsstaten. Jag funderade, och jag konsulterade i sedvanlig ordning Olle Ehrenkrona: Nå vad har då Gösta sagt om detta?

Vi enades om att han sa väldigt mycket ständigt om detta, så det där med att hitta på något speciellt citat var då inte alldeles enkelt. Men jag slog i alla fall hemma upp den bok, med vilken han blev – jag vill inte påstå att han var okänd, det vore ändå att ta till i överkant – mest känd 1976, *Tankar om mitt Sverige*. Bakgrunden till resonemangen där var den diskussion som pågick under början och mitten av nittonhundrasjuttioalet. Efter valrörelsen 1973 hade Gösta till mångas oerhörda förtrytelse lanserat begreppet ”den nya individualismen”. Där man ställde individens frihet och rätt till sin frihet, sin sfär, gentemot kollektivets rätt, som ju ditintills hade varit dominerande.

Det här var ju också det år – om jag nu återknyter till det tidigare temat om äganderätten – som formellt inledde den mer än decennielånga striden i den svenska inrikespolitiken om äganderätten, striden om fondsocialismen. I den här boken skrev Gösta så här.

”I dagens samhälle är det inte längre behovet av att skydda de stora kollektivens intressen som är det centrala. Ansträngningarna måste i stället inriktas på att hävda de enskilda människornas, individernas, rättigheter **emot** de starka kollektiven på arbetsplatser, i det ekonomiska livet och på det politiska fältet. I vårt demokratiska samhälle byggt på beslut av majoritetens representanter är det inte grupperna som riskerar att komma i kläm. Utan de enskilda människorna. Politiken måste syfta till att vidga den enskilde medborgarens oberoende, möjlighet till eget ansvarstagande och till inflytande över sin och sina närmastes situation och miljö. Ett sådant samhälle, byggt på enskilda, oberoende och ansvarstagande

människors samverkan, det blir **ett starkt samhälle**. Ett långt starkare samhälle än det som socialdemokraterna vill bygga på kollektivens förmyndarskap.”

Så löd den mera principiella debatten. I den mera dagsaktuella politiska debatten handlade det väldigt mycket om diskussionen om det som då kallades ”lidbommeriet”. Det var ju det dåvarande konsultativa statsrådet – eller förre detta, har jag för mig; för han var väl utrikeshandelsminister då – Carl Lidbom, som hade formulerat, relativt explicit, en teori om lagstiftningen som stod i mycket bjärt kontrast till vad Gösta tyckte och vad många andra också tyckte.

Det handlade i grunden om att sätta kollektivets rättigheter tydligt före individens, och det skedde genom det som kallades lidbommerilagstiftning, som gjorde att individen fick det allt svårare att veta vad som egentligen var rätt och vad som var fel. Var gick gränsen för rätt och fel som staten drog upp? Den gränsen blev allt suddigare, och allt svårare att se.

Men samtidigt som det blev svårare för individen att avgöra vad som var rätt och vad som var fel, blev det allt lättare för staten att i varje läge göra sin makt till för ögonblicket gällande rätt. Oklara bestämmelser i förening med en tydlig yttersta rätt för den ytterst politiskt inspirerade makten att fatta de beslut som den för stunden fann lämpligast. Det var det som var det så kallade ”lidbommeriets” praktiska konsekvens.

Allt det där kläddes självfallet i en retorik om den demokratiska maktens möjligheter, och att den maktens möjligheter inte fick inskränkas, en teori om det så kallade folkets suveränitet, ofta motiverad av de krav som ett politiskt parti för stunden kunde ställa på det så kallade välfärdsbygget. Teorin om folkets suveränitet sattes i klar och tydlig motsatts ställning till teorin om individens rätt.

Därmed blev det rättsstaten kontra välfärdsstaten, den enskildes rätt och därmed samhällsordningens frihet mot mer politiskt drivna mål om att bygga en viss form av såkallad välfärdsordning det var mot detta som den nya individualismen på nittonhundrasjuttioalet tog strid och med regeringsskiftet 1976 så tror jag det är rättvist att säga att man bröt en utveckling mot en då målmedveten urholkning av dessa delar av rättssamhällets grunder.

Men det innebar inte att frågan var avförd, eller att frågan **är** avförd, alldeles självklart så lever de principiella frågeställningar som debatten då handlade om kvar, när vi nu har gått in i ett nytt århundrade med nya politiska föreställningar och nya frågor att ta ställning till. Det är om allt detta som dagens seminarium ska handla.

När vi i styrelsen diskuterade vem vi skulle be tala om detta, var det, det ska jag erkänna, en rätt fattig diskussion som fördes, av den enkla anledningen att det var rätt lätt att komma på vem som enligt vår mer eller mindre vishet hade förutsättningen att säga någonting intressant.

Alexander Peczenik är professor i allmän rättslära i Lund. Och det säger ju inte så mycket, säger vi som inte har gått på Lunds Universitet, men det säger ju i alla fall någonting, men mer kan självfallet sägas om honom. Han kommer liksom andra – jag ska återkomma till det – ursprungligen från Polen, född i Krakow för länge sedan. Han blev har jag erfarit juris doktor vid universitetet i Krakow och sedan lektor vid universitetet i Katowice. Kom sedan till Sverige i slutet av nittonhundrasextioalet som så många andra från Polen, i ljuset av de politiska omständigheterna där, och blev så småningom filosofie doktor i Lund och har sedan utmärkt sig både i den nationella, och den internationella debatten. Han är numera till och

med ordförande i det som kallas *The international association for the philosophy of law and social philosophy*, en församling där jag tror att få av oss skulle ha möjlighet att vinna medlemskap. Lista över hans publikationer är imponerande. Och man finner i hans böcker ett intellekt som inte drar sig för att ta sig an de svåraste av frågeställningar.

De böcker som står högst upp på den långa listan är: *Vad är Rätt?*, vilket ju är en fråga som på goda grunder kan ställas. *On law and reason, The basis of legal justification, Grundlagen der juristischen Argumentation*, utsåld på Pressbyråen vad jag förstår. *Causes and damages, Juridikens metodproblem* och *Essays in legal theory*. Så med detta vill jag bara försöka säga, Aleksander, att få personer kan med större tyngd än du, yttra sig i svensk, europeisk och internationell debatt om de problem vi ska diskutera i eftermiddag. Och med detta ber jag att få överlämna ordet till dig.

### **Aleksander Peczenik.**

#### **Professor i allmän rättslära på juridiska institutionen vid Lunds Universitet**

Jag måste börja med att tacka för de här vänliga orden, som var grovt överdrivna. Sedan är jag verkligen glad och till och med lycklig att kunna uppträda inför det här förnämliga auditoriet, och vad jag hoppas mest på är att det under den korta tid som står till förfogande blir en riktig debatt. Jag tycker att föreläsa är en del av mina skyldigheter, men att delta i debatter det är en ren glädje. Ämnet är rättsstat eller välfärdsstat? Det är ett uppgjort ämne som jag inte har valt själv. Jag ville tala om rättsstaten, men så småningom kommer välfärdsstaten i alla fall.

(Anförandets skrivna manuskript)

### **Rättsstat eller välfärdsstat?**

En rättsstat – för vem?

Civilisationens skyddsmekanismer

Fast barbariet inte är långt borta – kanske ett par generationer från oss, kanske ett par tusen kilometer – är vi civiliserade. Civilisationen skyddas av två institutionella mekanismer: rätten och demokratin. Dessa mekanismer samverkar väl, men väl utvecklad rätt kan också finnas i ett odemokratiskt samhälle.

Den romerska kejsaren Septimius Severus grundade en militärdiktatur, men vem var hans juridiska rådgivare? Jo, alla tiders största jurister: Papinianus, Ulpianus och Paulus, som bidrog till att skapa alla tiders största privaträtt. Väl utvecklad rätt kan stanna på papper eller fungera. Om den fungerar har vi en rättsstat. En rättsstat är alltså en stat, i vilken lagen följs av domstolar och myndigheter. Det tilläggs ofta att lagen måste förankras i en grundlag och garantera alla individers lika tillgång till opartisk och oavhängig domstol. Ordet ”rättsstat” är historiskt sett nytt, enligt uppgift användes det första gången 1813, men tanken på att individer måste skyddas för makten är givetvis äldre och kan säkert spåras redan i antiken. I stället för att bläddra i rättsfilosofiska böcker genom tiderna nämner jag här bara de spanska västgoternas *maxim* från 500-talet som lydde: Du blir kung om du gör det rätta, om inte så inte.

Rättsstatens grundvärden

Förutom myndighetsutövningens förutsebarhet på grund av lagen har rättsstaten något att göra med frihet och rättvisa. Preambeln till *Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna* innefattar följande:

Undertecknade regeringar, ... bekräftar sin djupa tro på de grundläggande friheterna vilka utgör själva grundvalen för rättvisa och fred i världen och bäst bevaras, å ena sidan, genom verklig politisk demokrati samt, å andra sidan, genom en gemensam grundsyn på och respekt för de mänskliga rättigheterna.

Vidare deklarerar det i preambeln att regeringar i europeiska stater besjålas av samma anda och äger ett gemensamt arv i sina politiska traditioner, sina ideal, sin frihet och sin grundläggande rättsuppfattning ...

Vem behöver rättsstaten?

För att gå vidare måste man försöka svara på frågan vem som behöver rättsstaten. Närmare bestämt skyddar rättsstaten olika intressen. Olika slags intressen kan knytas till olika idealtyper av människor. Låt mig skämtsamt kalla dem för *bonus pater familias* och *pauperrimus*.

Termen *bonus pater familias* är välkänd i privaträtten. I en mycket generaliserad form syftar den på en ansvarskännande och försiktig person som kan planera sitt liv och ta hand om sin familj. Han behöver inte vara affärsman men han kan göra affärer om det behövs. Han måste lita till att ingångna avtal hålls, att myndigheterna håller sig till lagen, att motparter och ämbetsmän är någorlunda anständiga, att domstolar bryr sig om rättvisa och att media talar sanning. Han behöver en privat sfär som omgärdas av negativa rättigheter. Staten får inte oskäligt begränsa hans frihet, inte heller kränka hans äganderätt. Han tappar lust att uppträda aktivt om han konstaterar att lagen stannar på papper, att ägandet uppluckras, att rättvisan uppfattas som meningslös och att den information som han har tillgång till ofta är falsk.

I ett samhälle där *bonus pater familias* är en sällsynt företeelse löper många faran att förvandlas till ett annat slags människa, som jag vill kalla för *pauperrimus*.

Ordet har uppfunnits i en mexikansk debatt, i vilken man ifrågasatte om en riktigt fattig person har några som helst möjligheter att t.ex. utnyttja sina processrättsliga rättigheter. *Pauperrimus* är ett slags generaliserad socialkund. Han kan inte planera sitt liv alltför noga. I stället gestaltas hans öde av andras beslut, dels statliga, dels privata, dels fattade av personer som han inte vet så mycket om och som han upplever som anonyma ”osynliga händer”.

*Pauperrimus* behöver framför allt omsorg och trygghet. Han förlitar sig på att samhället tar hand om honom. Även han behöver anständiga myndigheter och rättvisan. Men det är mindre viktigt för honom om avtalen hålls och om sanningen är tillgänglig. Inte ens frihet eller myndighetsutövningens förutsebarhet är för honom lika viktiga som för *bonus pater familias*. Han kan profitera på att myndigheterna ändrar sig då och då för att hjälpa honom, och att den ofta obekväma sanningen döljs bakom fina floskler. Han behöver framför allt positiva rättigheter – till arbete, till bostad, till sjukvård osv.

Dessa två figurer är givetvis idealiseringar, tankeredskap. I det verkliga livet har vi all vissa drag av både *bonus pater familias* och vissa drag av *pauperrimus*. Men dessa tankeredskap kommer nu att underlätta behandling av rättsstatsproblemen. Vid närmare eftertanke vill alla ha något slags rättsstat. Men ska den bygga på maximering av den negativa friheten, eller på rättvis – och ofrånkomligt en smula paternalistisk – rättsskipning, eller på maximal trygghet?

Hur pass viktiga värdena är beror på det prioriterade människoidealet. *Pauperrimus* har sitt människoideal, *bonus pater familias* sitt. Den förras ideal är en solidarisk medmänniska. Idealet är urgammalt, det skyntar bl.a. i alla världsreligioner och i allt slags nationalism, kollektivism osv. Under nationalstatens blomstringstid värderades lojala medborgare högt. Alla förväntades vara ansvarskännande patrioter. Nu är patriotismen ifrågasatt, i stället prioriteras trygghet som skapas av det starka samhället. *Bonus pater familias* uppskattar i stället framgång, i synnerhet ekonomisk sådan. Låt varje människa vara i fred, och låt oss beundra dem som lyckats.

Det är inte sannolikt att dessa människoideal kan reduceras till någon gemensam nämnare. Båda är viktiga, fast deras respektive vikt skiftar med tiden.

En rättsstat för självständiga människor

Låt mig nu för en stund se rättsstaten med *bonus pater familias* ögon.

Frihet

Som sagt behöver *bonus pater familias* frihet. Friheten har betonats av nyliberaler som Hayek och Nozick. Den intar även dominerande ställning i rättsekonomiska modeller. Jag begränsar mig här till den s.k. negativa friheten som i stort sett innebär att människor får agera som de vill utan statens ingripande. Den filosofiska debatten om positiv frihet lämnas åt sidan, eftersom den har avlägsnat sig från vardagsspråket. En fri stat är kapitalistisk. Kapitalismen kräver avtalsfrihet och näringsfrihet. Rättsekonomiska modeller visar hur kapitalismen leder till välstånd. Det kan inte finnas något tvivel om att just kapitalismen gjort Västerlandet rikt. Alla vet att frihet befrämjas av demokrati (inklusive fria val och fri opinionsbildning) och grundläggande rättigheter. Men det talas mindre om att frihet också befrämjas av en väl utbyggd privaträtt. Privaträtten bygger på att ingångna avtals hålls (*pacta sunt servanda*) och den förutsätter en väl utvecklad avtalsfrihet.

Avtalsfriheten har visserligen aldrig varit total. Vissa avtalsvillkor är förbjudna eller verkningslösa. Avtalsfriheten begränsas alltmer i det komplexa moderna samhället. Men skulle den pressas ner alltför mycket skulle staten inte längre kunna kallas för en rättsstat. Privaträtten kännetecknas av kontrakt mellan formellt likställda parter. Den underliggande principen är kommutativ rättvisa, med andra ord ömsesidighet. Den romerska formeln var "jag ger för att du ger", på det oslagbara latinet *do ut des*. Medan den offentliga rätten ska slå vakt om allmän ordning, försvar och omsorg för de behövande ska privaträtten slå vakt om att medborgarna inte lurar varandra i sina transaktioner. Rättsstaten är svärförenlig med ett samhälle som saknar privaträtt.

Privaträttens koppling till kommutativ rättvisa har i viss mån uppluckrats av att preventiva hänsyn smugglades in i t.ex. skadeståndsrätten. Men samtidigt tas privaträttsliga konstruktioner med i den offentliga rätten, vilket är rätt synligt i t.ex. det nya pensionssystemet.

Höga skatter begränsar frihet. Skatter indrivs med tvång och vill man ha stor frihet i samhället måste tvångssektorn begränsas. Om tvångssektorn tar över nästan hela samhället kan man undra om staten verkligen är en rättsstat.

Förutsebarhet

Även förutsebarhet är viktig för *bonus pater familias*. Rättsstaten förutsätter att den offentliga makten utövas inom en rättslig ram. Maktutövningen är förutsebar med stöd av rättsreglerna, inte godtycklig. Det finns procedurregler om normgivningskompetens. I sin ideala typ förutsätter emellertid rättsstaten att även maktutövningens innehåll regleras av rättsnormerna. Medborgarna måste kunna veta allt väsentligt om hur makten kommer att utövas, inte endast vem som kommer att göra det.

Ett visst mått av "lag och ordning" kännetecknar alla rättsordningar, såväl rättsstatliga som inte. Rättsstaten kännetecknas emellertid av att maktutövningen i hög grad följer rättsreglerna. Maktutövningen i en rättsstat uppvisar följaktligen en hög grad av förutsebarhet. Beslutens förutsebarhet skyddar den enskilde mot godtycklig maktutövning.

Vid i övrigt oförändrade omständigheter är rättssäkerhet desto bättre

- ju exaktare rättsreglerna är,
- ju bättre dessa regler återspeglar idealet om likhet inför lagen (icke-diskriminering),
- ju långsammare reglernas förändringstakt är,
- ju öppnare rättsreglernas innehåll och rättstillämpningspraxis är för allmänhetens insyn.

Rättssäkerheten påverkas av olika institutionella och kulturella faktorer såsom domstolarnas oavhängighet, effektivt ansvar av makthavarna och kompetenta jurister, som kan motivera rättsreglernas tolkning och tillämpning.

Vad händer om reglerna – visserligen klara – är så komplexa som vår skattelagstiftning och ändras lika snabbt? Jag har läst på juridisk rådgivning i *Sunt Förnuft* och har faktiskt svårt att komma ihåg alla de invecklade distinktionerna. De fattiga kan inte skatteplanera. De mycket rika anlitar en expert. Vi alla andra blir passiva och hoppas att det ordnar sig. Förvisso överlever den svenska rättsstaten. Men skatterättens komplexitet försämrar dess kvalitet. Skatterättslig praxis baserar sig snarare på handböcker från RSV och försäkringskassan än på lagen. Förutsebarheten finns med – om man har tillgång till en skatteexpert. Om skatterättens utveckling äventyrar rättsstaten är det framför allt till följd av komplexitet, men även till följd av alltför höga skattesatser.

Inte alla rättslärda instämmer i att den snabba lagstiftningstakten äventyrar rättssäkerhet. I Uppsala har det t.ex. förespråkats en progressiv processrätt som skulle snabbt anpassa sig till samhällets dynamiska utveckling. Men jag vidhåller att dynamiken hör hemma i politik, inte i juridik. Rätten ska skapa stabila förväntningar och utgöra en ram för politiken. Annars blir medborgarna osäkra och passiva.

Rättvisa

Till sist måste *bonus pater familias* lita på rättvisan. Anta nu att staten ger alla beräknelig byråkrati, grundläggande friheter och högtstående vård men att det förekommer en systematisk diskriminering av vissa folkgrupper, t ex judarna, som anses vara ovärdiga att tjänstgöra i armén, sköta förtroendeuppdrag osv. En sådan stat avviker klart från rättsstatsidealet.

Rättvisa är ett svårt ämne. Begreppet har både politiserats och analyserats sönder. Politiseringen leder inte så sällan till att man likställer rättvisa med jämlikhet.



Skenvetenskapliga analyser leder lika ofta till att begreppet avskaffas eller reduceras till ett antal klara, fast verklighetsfrämmande, regler.

För vissa externa filosofer finns det ingen objektiv rättvisa. Antingen är allt tal om rättvisa känslomässigt oförnuft (Alf Ross), eller är rättvisa en fråga om procedur, inte innehåll. Vilket innehåll som helst blir då rättvist om man följer den rättvisa proceduren (så är fallet för t.ex. Robert Nozick). Vissa filosofiska teorier innefattar en definition av begreppet "rättvisa" eller en mer eller mindre generell teori om vad som ska anses vara rättvist. Andra utvecklar principer som bör styra ett rättvist samhälle. John Rawls' välkända teori betonar sålunda sambandet mellan rättvisa, frihet och skydd av de sämre ställda.

Alla sådana teorier kan emellertid kritiseras för sin ensidighet. Rättvisan kräver en avvägning mellan dessa och andra hänsyn. Det som förenar olika rättvisehänsyn är endast den s.k. formella rättvisepincipen som säger att individer som tillhör samma väsentliga kategori ska behandlas lika (Chaim Perelmans teori). Olika materiella rättvisepinciper är versioner av denna rättvisepincip. Med andra ord kan den väsentliga kategorin antingen omfatta alla individer eller definieras efter sådana egenskaper som förtjänst, utfört arbete, behov mm. Man måste söka en rimlig kompromiss mellan de konkurrerande "konkreta" rättvisepinciperna.

En sådan kompromiss kan kallas för billighet. Självfallet kräver denna kompromiss en avvägning. Avvägningen måste göras om och om igen i olika konkreta rättsfall och rättsfallstyper. Varje gång som avvägning görs måste ledstjärnan vara att alla relevanta hänsyn beakta. Ur denna synvinkel framstår olika filosofers såsom Rawls', Nozicks och även rättsekonomens Richard Posners omfattande teoribyggen som modeller på respektive moralpolitiska ideologier. Vetenskapliga anspråk av sådana modeller ligger i att de är väl utarbetade. Men ingen sådan modell fångar den objektiva moralen/rättvisan vilken är, just det, "taking all considerations", dvs. en intuitiv sammanjämkning av olika modeller. Konkreta rättvisepinciper är med andra ord *defeasible*. De gäller i normala förhållanden, men de kan alltid konfronteras med oförutsedda undantag.

Kort sagt är rättvisepinciperna, inbördes kolliderande, men ändå förankrade i det historiskt utvecklade språket/kulturen. Ingen lagstiftning kan ändra på det, i alla fall inte omedelbart, fast lagstiftningen också ingår i kulturarvet.

Rättvisan är kontextuell. Rättsstaten bygger alltid på ett visst mått av rättvisa, men det finns ett antal distinktioner att beakta, t ex rättvisa för de tilltalade, för kontraktsparter, för skattebetalarna mm.

För de tilltalade förutsätter rättvisan *fair trial* och en rättvis straffskala.

För skattebetalarna förutsätter rättvisan att skatten följer skatteförmågan.

För kontraktsparter förutsätter rättvisan inte bara att avtalen är fria och pålitliga utan även att de tolkas lojalt och vänskapligt. Den goda domaren ska inte bara övervaka att avtalens bokstav respekteras utan även att den inte används hänsynslöst. Lojalitetskravets betydelse skiftar beroende på vem som ingår avtalen. I vissa situationer kan storbolag fästa avgörande avseende vid bokstav, helt enkelt därför att bokstavstrogenhet minskar transaktionskostnader. Om utfallet blir orättvist kan bolaget kompensera sig vid andra affärstillfällen.

Men i regel förutsätter alla kontraktsparter – oavsett storlek – att affärsverksamheten ska skötas anständigt, och att förlikning är bättre än tvist. För individer är lojalitet ännu viktigare. Har man råkat skriva på ett avtal som ger anledning till orättvisa förluster, behöver man ofta

en välvillig domare som genom avtalstolkning kan mildra orättvisan. Lojalitetsbehovet är mest akut då en individ råkar ut för en tvist med ett storbolag. Rättegångskostnader för individen blir då lätt gigantiska, och därmed blir rättigheterna illusoriska.

Institutionella garantier för rättvisa i rättstillämpningen är välkända – oavhängiga och aktiva domare samt en klar konstitutionell struktur, kanske med en författningsdomstol, säkert utan det s.k. uppenbarhensrekvisitet.

#### Rättvisa och frihet

Rättvisa och frihet går ofta hand i hand. Men i vissa situationer kan de kollidera med varandra. Friheten är god, kanske är den det högsta värdet, men den kan skapa orättvisor. Kapitalismen både förutsätter och ger ett stort mått av frihet. Å andra sidan kan man inte ignorera den ofta förekommande uppfattningen att enorma löneskillnader – eller ska vi tala om "klyftor" – mellan vanligt folk och stenrika kapitalister är orättvisa. Man behöver inte vara socialist för att konstatera detta. Förvisso finns det en tankemall som omedelbart sätter politiska etiketter på allt vad man kan säga om rättvisa. Men samtidigt finns det en i det europeiska kulturarvet förankrad uppfattning om rättvisa som proportionalitet. Den härstammar från Aristoteles. Visst kan det politiseras på olika sätt, men det är svårt att helt bortse från den.

#### Rättsstat för omsorgstagare

##### Trygghet

Låt mig nu se rättsstaten med *pauperrimus* ögon. I ett välordnat samhälle måste frihet och förutsebarhet jämkas samman med ett annat grundvärde – trygghet. Anta att staten fungerar beräkneligt, lämnar de enskilda stort frihetsutrymme och att domstolarna bryr sig om rättvisan, men att de fattiga lever i ett elände. Kanske är det en rättsstat, fast en kritiker kommer att snabbt tillägga "... för de besuttna". En välutvecklad rättsstat tenderar därför att tillgodose medborgarnas elementära trygghet, men tryggheten gynnas också av frivillig hjälpkultur. Hur som helst talar t.ex. feministerna om "*ethics of care*".

Av någon anledning kom trygghet och omsorg att associeras med vänstern. Men grundtanken är inte ny. Redan Aristoteles talade varmt om vänskap. Sedan kom nästan två årtusenden av kristna värden – uppbyggda på idealet om kärlek för alla medmänniskor. Det är även värt att påminna om att den polska filosofen – och ateisten - Tadeusz Kotarbinski vid 1900-talets mitt uppfattade "pålitlig och solidarisk medmänniska" som den yttersta måttstocken för moralen. Vänskap och solidaritet ligger alltså i människans natur. Man kan bara undra varför dessa värden har förstatligats och erövrats av vänstern.

#### Välfärdsstaten

Välfärdsstaten ger sina medborgare trygghet. Alla vill ha trygghet, men *pauperrimus* behöver den framför allt annat. Så är fallet, även om tryggheten åtföljs av mindre trevliga företeelser. Välfärdsstaten åsyftar rättvisa och trygghet men kan leda till ofrihet. Det finns inte mycket utrymme för frihet i en stat där alla tas hand om av Storebror. Anta i enlighet med den ottomanska föreställningen att alla är sultanens slavar och att sultanen ska vara en rättvis och barmhärtig härskare. Även om han lyckas – och Suleiman den Magnifike kom nära idealet – skulle en *bonus pater familias* inte uppfatta statsskicket som en rättsstat.

*Pauperrimus* kan emellertid i vissa situationer vara nöjd med det. Han skulle påpeka att ordning och reda råder på gator och torg, att alla får tak över huvudet och tillräckligt med mat,

att gamla inte behöver dela rum med främmande människor, att arbetslöshet är liten och – som i det tusenåriga rikets första sex år - att Autobahn byggs synnerligen effektivt.

#### Gemensam värdegrund och politisering

##### Den sammansatta verkligheten

Verkligheten då? Trots alla brister lever rättsstaten kvar – både i Sverige och i hela Västerlandet. Vi är nu inte vare sig sultanens slavar eller Hitlers undersåtar. Men vår frihet är rätt beskuren. Jag menar här vår vardagliga frihet, inte den oklanderliga politiska friheten. Visst har jag frihet att starta ett företag, men jag gör det inte av rädsla för byråkratiska komplikationer. Visst har du frihet att handla på Internet, men försök köpa en flaska vin från Frankrike, så ser du vad som händer. Visst har vi frihet att välja en bostad, men vi får inte äga en lägenhet utan måste använda oss av den internationellt sett unika konstruktionen av ”bostadsrätt”. Visst kan jag bygga på min tomt – om jag får byggnadstillstånd. Visst råder det forskningsfrihet – vid politiskt genomkontrollerade universitet.

Välfärdsstaten innebär som sagt vänskapens förstatligande. Ingen kan med fog protestera mot att staten etablerar institutioner som gagnar vänskap, trygghet och solidaritet. Men om det sker på frihetens bekostnad blir välfärdssystemet ostabilt.

#### Pluralism och gemensam grund

Rättsstaten samverkar med demokratin. Demokrati innebär fria val och konkurrens mellan partier. Enpartistater kan kalla sig demokratiska – jag minns folkdemokratierna bakom Berlinmuren – men det är bara en ordlek.

Det problematiska är emellertid att demokrati kan förlora sin stabilitet. De kvarblivna Francoanhängarna i Spanien talar ständigt om *partitocracia* – ett partivälde där olika intressegrupper tävlar med varandra i retorik, och den smartaste vinner, oavsett om han talar sanning eller ljuger. Vi behöver inte bry oss om postfascisterna men de har tyvärr sin poäng. Enligt uppgift har en reklambyrådirektör som framgångsrikt medverkade i Clintons valkampanj sagt: *don't try to be elected for good reasons, just try to be elected.*

Demokrati förutsätter pluralism. Pluralismen är ofrånkomlig i det demokratiska samhället. Pluralismen kan emellertid lätt urarta i kaos. Inte så sällan kan en och samma debattör hämta olika osammanhängande bitar från inflytelserika värdeuppfattningar, från extern filosofi och från juridiken. Bitarna hänger inte ihop, fast de ibland passar väl till intressespelet. Att t.ex. på en och samma gång vara värdenihilist, legalist och människorättsentusiast är inte konsekvent, men sådana blandningar är rätt ofta förekommande.

Vårt kulturarv består av en mångfald av värden i dynamiskt samspel. Ingen har förstått det bättre än Isaiah Berlin. Det finns många inkommensurabla värden. Då de kolliderar måste man välja, men alla dessa värden är på pass objektiva att anhängare av ett värde förstår varför andra människor föredrar ett annat värde. Å andra sidan kan värderelativiteten inte överdrivas: *There is no guarantee of reaching acceptable results, but the pressures towards objectivity and a right answer, even on the base of conflicting pluralistic values, are very strong wherever values come into practical conflict.*

...

*We should think of ourselves as responding to the multiplicity of values that historical traditions have presented us with, and should try to take the next step under the pressure of the search for coherence* (Nagel 2001, 110-11).

I det verkliga livet har vi att göra med en mångfald av överlappande kulturer och traditioner i ständig kommunikation inom den globaliserade marknaden, massmedier och Internet. I denna interaktion lär man sig vilka värdeomdömen som är ofrånkomliga, vilka som är acceptabla och vilka som inte kommer i fråga. Acceptabilitetsbedömning måste göras i den samhälleliga kontexten. I den politiska och intellektuella debatten talas det mycket om värdepluralism och rättens neutralitet mot moralen. Långt mindre talas det om vår gemensamma värdebas. Men vanligt folk bryr sig inte om politisk retorik och akademisk sofistikerad. Alla vet väl att det är fel att mörda, stjäla och bedra.

Men det alla utgår från är trivialt och inte spännande att tala om. Det som skiljer olika partier, ideologier och religioner ger långt bättre tidningsrubriker och långt större chans att få akademiska anslag. Så uppstår det en märklig snedvridning. Hederliga debattörer talar som om de vore helt likgiltiga för elementär anständighet. Lyckligt nog stannar det vid intellektuella samtal och påverkar inte så många handlingar.

Måste normativ debatt om rättsstaten politiseras?

För att återspegla den gemensamma värdegrunden måste dessutom debatten i viss mån avpolitiseras. Politisering är förvisso viktig, eftersom den återspeglar samhällets och statsskickets pluralistiska karaktär. Inget är naturligare än att olika politiska grupperingar prioriterar olika grundvärden. Men samtidigt behövs det en objektiv och systematisk debatt om grundvärden. Utan en sådan debatt blir hela politiken bara ett taktikspel. Taktiken är ofrånkomlig men inom gränser som bestäms av gemensamma värden.

Det råder en föreställning att debattörerna måste förespråka olika och kolliderande intressen, medan avvägningen ska skötas av systemet, det vill säga av idéernas fria marknad. Men tyvärr saknar den ideologiska marknaden – i motsats till den ekonomiska – några objektiva prissättningsmekanismer.

I det ekonomiska livet är den fria marknaden en överlägsen allokeringssmaskin som återspeglar miljarder av individuella preferenser. Att tro att detsamma gäller idéernas marknad är en sanning med modifikation. Visst vinner vissa idéer under vissa tider och i vissa regioner. Sedan förlorar de annorstädes eller i andra tider. Endast på lång sikt leder idéernas spontana konkurrens till det mest acceptabla utfallet. Och det acceptabla som kristalliserar sig i historiens gång är grundvärdena, inte konkreta juridiska lösningar. De sistnämnda kan vara hur tokiga som helst i hur väl utvecklade länder som helst, vilket enkelt bevisas av Tredje Rikets historia.

Kulturarvet

Chansen att uppnå acceptabla lösningar ökar emellertid om de som tävlar på idéernas ”marknad” eftersträvar objektivitet. Det lyckas de kanske inte med, men samhällets värdesystem som helhet blir bättre om de försöker. Att eftersträva objektivitet innebär inte att alla måste fullständigt redovisa samtliga pro- och contraargument. En sådan objektivitet skulle vara både verklighetsfrämmande och ineffektiv.

Det går givetvis utmärkt att driva egna värderingar med full vetskap om att de är kontroversiella. Men debattören borde inte dölja att det kontroversiella är just kontroversiellt. Hon får inte heller förneka all möjlighet av en objektiv sammanvägning av egna och andras värderingar. Det finns en stor skillnad mellan att respektfullt argumentera för egen ståndpunkt och att föra auditoriet bakom ljuset.

Att tala om gemensamma värden är inte riskfritt. Man måste bemöta legioner av filosofer och andra mer eller mindre intellektuella personer som ifrågasätter tanken om objektivitet i det praktiska livet. Man måste också försöka göra sig hörd i en miljö som kännetecknas av sådana ting som

- Rättsvetenskapens föga imponerande utveckling från systembyggande till snävt kommenterande,
- Den allmänna filosofins lika tveksamma utveckling från systembyggande till ett antal kvasivetenskapliga discipliner med oklara mål och utan självförtroende,
- Rättsfilosofins sönderfall i ett antal ensidiga och inbördes oförenliga ”perspektiv” som kan diskuteras men inte omsättas i praxis,
- Den politiska debattens fortskridande cynism i intressegruppers, reklambyråernas och byråkratiernas tidsålder.

Vad kan den objektivitetsinriktade debatten bygga på? Till dels är det begreppsanalys, men ännu viktigare är de i kulturarvet förankrade värdena. Förvisso har vissa filosofer ansett att en övermännisklig intelligens (såsom Hercules Judge i Dworkins teori eller Ärkeängeln i Hares teori) skulle kunna bygga objektiv moral på universella, begreppsanalytiska, inte endast historiska grunder.

Men djupfilosofiska teorier om sådana ting är omstridda. En mer praktiskt inriktad människa måste nöja sig med en approximering. Kulturarvet ger en viss upplysning om vilka värden som är ovanligt stabila och tröga. Kanske återspeglar de människans moraliska natur, kanske inte, men de är goda normativa skäl som kan uppvägas av lagen men inte får ignoreras. Förvisso kan man inte säga exakt vilken del av kulturarvet som är värdebärande, varför t.ex. Aristoteles men inte Hitler.

Kulturarvet omfattar emellertid inte endast moraliska föreställningar i sak utan även kravet på att dessa måste kunna integreras i en koherent helhet. Och det har i alla tider varit lättare att prestera en koherent och omfattande motivering för det goda än att prestera en sådan motivering för det onda. Förvisso anslöt sig vissa högt betitlade akademiker till Hitler och Stalin men deras intellektuella prestationer till stöd för tyrannerna var påtagligt torftiga. Det som regimernas anhängare hade att säga var inte särskilt koherent med andra komponenter i den samtida kulturen.

Starka domstolar genom en stark rättsvetenskap

Gemensam grund behövs inte bara i samhällsdebatten utan även – och synnerligen - i domstolspraxis. Domstolarna borde ha tillgång till tolkningsinstrument som kan anpassa lagens generella bokstav till de konkreta fallens rättvisekrav. Verksamheten är ofrånkomlig, fast den ses med en viss misstänksamhet och utövas motvilligt.

Rättskipningen skulle vinna i både kvalitet och legitimitet om den underbyggdes med en normativ rättsvetenskap. Tanken är inte ny. Rättsvetenskapens funktion som rättsbildande aktör har en rik förhistoria. Det fanns en gång lärda jurister som vågade skapa rätt. I Rom gav kejsare Augustus några framstående jurister rätt att med kejsarens auktoritet besvara rättsfrågor; *ius publicae respondendi ex auctoritate principis*.

I medeltidens Europa utgjorde *communis opinio doctorum*, hysta av de mest berömda, i synnerhet franska och italienska juridiska författarna, en viktig rättskälla. Mot 1800-talets slut var även den svenska doktrinen väl befäst, och en professor uttalade då t.o.m. åsikten att rättsbildningen genom praxis blott var en tillämpad doktrin.

Samtidigt hade den klassiska rättsvetenskapen anspråk på att genom den till dels deskriptiva och till dels normativa argumentationen framföra kunskap om gällande rätt. Detta anspråk kan för nutida iakttagare framstå som obegripligt men saken är kristallklar: Rättsvetenskapen skulle utveckla kunskap om den etiskt och rättvist tolkade rätten. Rättvisan och etiken var något som man kunde ha kunskap om, inte bara en fråga om tyckande.

Rätten kom således att utvecklas genom samspel av lagstiftningen, domstolarna och den normativa rättsvetenskapen. Rättsvetenskapen kunde hjälpa domstolar, eftersom den visste hur rätten kan framställas som ett koherent system. Den kunde öka rättens koherens i följande olika aspekter. För det första använde sig rättsvetenskapen av sådana traditionella argumentationsredskap som analogislut, motsatsslut, argumentet *a fortiori* och ändamålstolkning. Typiskt sett leder användning av sådana argument till att rättens koherens ökar.

Den andra aspekten är systematiseringen. Rättsvetenskapen framställde rätten som systematisk helhet. Det finns ett samband mellan koherens och rättvisa. Det finns nämligen många rättvisaspekter som med olika styrka gör sig gällande på olika rättsområden. Rättvisaspekterna bildar ett komplext nät. Rättvisa i konkret fall består i att alla relevanta aspekter beaktas. Rättens vidareutveckling i rättsvetenskapen bidrar till att inga sådana aspekter glöms bort. På så sätt ger rättsvetenskapen rättvisare rättspraxis.

Rättsstaten får inte analyseras sönder

Rättsstaten bygger på och skyddar våra gemensamma värden: frihet, rättvisa och trygghet. Men det är riskabelt att säga denna sanning inför ett akademiskt auditorium. De intellektuella är ofta skarpsinniga, fast skarpsinne kan kollidera med visdom. De gemensamma värdena har inga skarpa konturer. Exakta ståndpunkter är ofrånkomligt kontroversiella. Så är uppenbart fallet i politiken. Mindre känt är att detsamma gäller den filosofiska moralteorin. Utilitarister, kantianer, aristotelikar och kommunitarianer har sina egna sofistikerade teorier om det rätta och det goda. Tyvärr går det inte att avgöra vilken av dessa teorier som är bäst. Den som åsyftar ett djupt rättfärdigande av normativa ståndpunkter med objektivitetsanspråk hamnar i ett dilemma. Vilken filosofisk morallära han än väljer utsätter han sig för motståndarnas kritik.

Samtidigt är den värdenihilistiska "lösningen" ännu värre, eftersom den innebär, att det inte finns någon möjlighet att rationellt rättfärdiga juridiska värderingar över huvud taget. För att undgå detta dilemma kan man emellertid bygga på oemotsägliga självklarheter, såsom "skada ska ersättas", "avtal ska hållas", "straff ska stå i proportion till brott" etc. Sofistikerade juridiska och moralfilosofiska läror försöker precisera sådana självklarheter. Preciseringarna är förvisso omstridda men inte självklarheterna själva. Den berömda moralfilosofen, Michael Smith anser att självklarheterna omringar våra moraliska begrepp. Något ligger i att man inte ska tillfoga onödigt lidande, att man inte ska tillskans sig omotiverade privilegier, att det är bra att befrämja samhällsnyttan osv.

Smith' slutsatser är rätt radikala. Självklarheterna - vilka han kallar "*platitudes*" - är det mest stabila i moralteori. De får inte ignoreras om man vill tala moralens språk (jfr Smith 1994,

32). Filosoferna försöker precisera självklarheterna, och då kommer de fram till sofistikerade teorier, vilka emellertid är ofrånkomligt omstridda.

Den gemensamma värdegrunden finns, men den finns i folkets medvetande, den uttrycker sig i vaga plattityder och i en bedömning av konkreta fall, och den är inte tillgänglig för exakt analys.

Hur förhåller sig denna värdegrund till mänskliga rättigheter, i synnerhet till den positivrättsliga rättighetslistan i Europakonventionen? Värdegrunden är mindre exakt. Europakonventionen är en av flera tänkbara preciseringar. Värdegrunden omfattar mer än rättigheter. Även ideal och skyldigheter ingår. Värdegrunden kan inte lagstiftas. Den uttrycker sig i visdom, inte i regler. För att fånga de gemensamma värdena måste samhällsdebatten vara mer humanistisk än begreppsanalytisk.

Vart är vi på väg?

Vi lever i det bästa av hittills existerande samhällen. Vi har det bättre rent ekonomiskt, vi lever i relativ fred, vi utnyttjar oerhört sofistikerade tekniska medel, hela världen är vårt hem, vi kan rösta fritt och vi är inte rädda för polisen. Nej, det civiliserade samhället är inte i fara. Men det bygger på en subtil jämvikt. Den kan inte trollas fram genom att man uppfinnar ett fåtal bärande principer eller institutioner. Den kan endast utvecklas om man begriper att alla principer har sitt användningsområde och slår fel på andra områden. Så är fallet därför att olika människoideal och olika värden tävlar med varandra, och inget kan någonsin få generellt företräde.

Rättsstaten bärs av folkets övertygelse med hjälp av jurister med gott omdöme. Gott omdöme innebär att alla värden som är relevanta i det föreliggande fallet beaktas och jämkas samman. ”Fallet” kan vara ett konkret rättsfall, en generell juridisk lösning, ett lagförslag osv. Relevansen är pragmatisk och kontextuell. Den abstrakta rättsstatsdebatten ska leverera en ram för pragmatiska och kontextuella överväganden. Den ska inte vara – så som ofta är fallet – ett försök att reducera det pragmatiska till någon exakt regelkalkyl.

Det som hjälper är visdom, välvilja och en smula idealistisk tanke på landets bästa. Och framför allt kärleken till sanningen.

### **Carl Bildt**

Jag ska nu lämna ordet till Maciej Zaremba.

Får jag först börja med att introducera dig. Du behöver också lite introduktion – även om Maciej för sin insats för svensk samhällsdebatt är relativt väl känd. Känd skribent på Dagens Nyheter, och länge verksam på Moderna Tider. Inte minst aktiv på senare år i steriliseringsdebatten, som inte bara var en debatt om ett konkret fenomen utan väldigt mycket också kom att bli en diskussion om vilken samhällsutveckling som Sverige var inne i på trettioalet, fyrtioalet, femtioalet ja intill slutet på sextioalet, en av de mest uppslitande och intressanta debatter vi har haft under senare år.

Maciej har också, vilket jag tycker är fascinerande, rötterna i Polen, i detta fall Poznan. Kom till Sverige ungefär samtidigt som den föregående talaren i slutet av 1960-talet. Det är en period då Sverige har åtskilligt att tacka för. Vi såtillvida känna tacksamhet mot den något sterila polska kommunismen, för just i slutet av sextioalet drev den väldigt många

intellektuella ut ur landet. Åtskilliga av dem kom till Sverige, och åtskilliga av dem har betytt oerhört mycket för att förnya svensk samhällsdebatt och svenskt kulturliv jämfört med tidigare decennier genom att bidra med ett mer europeiskt perspektiv.

När det gäller senare skrifter ber jag att få rekommendera en relativt nyutkommen sak. Det finns ju inte bara en bok från Gösta Bohmans fond för idédebatt utan även en bok från Bertil Ohlininstitutet från förra året med den alls icke ointressanta frågan *När blir svenskarna européer?* Jag läste den med stort intresse, men jag är inte säker på att den lämnar ett alldeles glasklart svar på frågan

### **Maciej Zaremba**

Det var inte avsikten.

### **Carl Bildt**

Var det inte avsikten? Ja det var i alla fall en synnerligen intressant bok. Varsågod, nu överlämnar jag ordet till dig.

### **Maciej Zaremba**

#### **Journalist och författare**

Tack, jag får tacka ödmjukast för alla dessa överdrifter, men de är trevliga. Det är väldigt märkligt att tala i denna sal, jag känner mig djupt hedrad, och jag är också mycket glad över att Aleksander Peczenik uttryckte sig så uppskattande om plattityder, även om det var i Michael Smiths sofistikerade tappning, för det får mig att känna mig lite mindre osäker här. Det blir tämligen många plattityder, men rätten handlar ju faktiskt om det till mycket stor del. Om ni läser Aleksanders papper noga tycker jag att det var en storartad uppräknings av rättsstatens återvändsgränder, och jag kan ju inte kosta på mig någon sådan där alternativ diagnos. Det är en uppgift som skulle bli oöverstiglig. Så jag får nöja mig med att göra det som vi journalister, detta lösa folk, anförtros. Nämligen att hacka här och var och försöka hitta några svagheter.

Det är ingen tvivel om att vi har framför oss stora påfrestningar på rättsstaten, och de kommer från skilda håll. Det är ju riktigt, som Aleksander Peczenik inskräper, att en stor och välutbyggd välfärdsstat nästan automatiskt skapar ointresse för försvaret av andra värden, som frihet, som integritet, som kanske till och med äganderätt. Men man kan fråga sig om, eller på vad sätt *bonus pater familias* själv är ansvarig för detta sakernas tillstånd. Man kan fråga sig på vad sätt välfärden eller förstatligandet av vänskapen som det står någonstans i Aleksanders papper, kanske har varit ett önskemål för vår *bonus et dilligens* som det heter, flitig och omsorgsfull, och omdömesgill, *pater familias*. Var det inte så? Kom välfärdsstaten så att säga uppifrån, eller kom den på beställning? Var det inte så att denne *bonus pater familias* ville vara lite friare än han var förut? Vi får väl också tala om en *bona mater familias*, om det är rätt latin. Ville inte hon ha en lite större frihet att agera på egen hand och slippa en del av ansvaret för sina närmaste. Individualismen är ett liberalt värde men, individualismen, friheten från band, från ansvar, från traditioner, från automatiska åtaganden som följer på släktskap och sånt är, tror jag, till stor del en drivkraft bakom framväxten av den moderna välfärdsstaten, och jag tror att det också förklarar dess enastående stabilitet.

Den självständiga människan är oberoende, och inget har betytt mera för det faktiska, fysiska, konkreta, sociologiska oberoendet än den här omsorgen om de människor som annars skulle



ha hotat vårt oberoende. Vilket har gjort svenskarna till Europas friaste och mest skuldyngda och skuldridna individer, skulle jag vilja påstå. Alltså en viss sorts frihetslängtan kan tydligen bara betalas med en viss sorts frihetsbegränsning. Så i någon mening kan man säga – inte bara som Aleksander påpekar att *bonus pater* och *pauperrimus* bor inom samma person, utan även – att *bonus pater familias* för att han ska kunna förverkliga sin frihet på ett område måste göra sig till en *pauperrimus* på ett annat. För att han ska kunna göra sina aktieklipp, måste någon ta hand om hans gamla mamma. Det kräver han! Om han inte gör det nu, så gjorde han det i alla fall på den tiden han gick på Handels.

Aleksander säger att konflikten mellan rättsstaten och välfärdsstaten uttrycker sig i att välfärdsstaten stegrar intresset för de positiva rättigheterna på bekostnad av de negativa. Jag tror det är alldeles korrekt. Det är säkert så. Men jag tror att problemet delvis kan uttryckas annorlunda, jag tror att man skulle kunna hävda att det som hände i Sverige var att välfärdsstaten genom att dyka upp som ett politiskt alternativ faktiskt hindrade en nödvändig modernisering av rättsstaten. Man kan också uppfatta det som en nergång för rättsstaten, men man kan testa tesen att det faktiskt var en utebliven modernisering av Sveriges statskick. Som i vissa avseenden av det skälet har förblivit feodalt, och där vissa absolutistiska prerogativ har övertagits av regeringen, från monarken.

**Varför hindrade välfärdsstaten denna modernisering?** Därför, vill jag påstå, att den lyckades introducera en idé om konfliktlöshet i samhället. Sverige är ju en av få stater i Europa som inte bara saknar genomförd maktdelning, utan där även maktdelning framstår som ideologiskt suspekt. Jag kommer aldrig att glömma min stora civilisatoriska chock när jag läste Lennart Geijers uttalande, möjligen från denna talarstol. Där han sade: ”Idén om att domstolarna skulle försvara medborgarna mot staten var reaktionär och odemokratisk. Ja till och med antidemokratisk, staten kunde ju inte möjligen vilja medborgarna illa.” Problemet var inte att han tyckte det, problemet var att väldigt många tyckte det, också jurister och inte bara socialdemokratiska jurister. Det har ju inte funnits några starka påtryckningar från juristhåll för att genomföra starkare element av maktdelning i vårt statskick.

**Ett exempel, om ni så vill, på denna feodalism som jag tror att Sverige är ensamt om i Europa är att låta regeringen på egen hand tillsätta de högsta domarna**, det finns inget annat land där detta sker bakom lyckta dörrar utan någon som helst prövning.

Man kan fråga sig, eller rättare sagt man behöver inte fråga sig, det är ganska uppenbart vad detta innebär för rättskulturen, att praktiskt taget alla höga domare har tillbringat många år i regeringskansliet och ser på rätten med den verkställande maktens perspektiv och dömer efter lagar de själva har skrivit. Det är helt unikt, och ifrågasatt nu. Men inte ifrågasatt, skulle jag vilja påstå, med någon större energi.

När man översätter uttrycket ”den fjärde statsmakten” i amerikanska eller brittiska filmer till svenska, så översätts det med ”den tredje statsmakten”. Sverige är en statsmakt kortare, massmedierna finns där, men rättsväsendet anses inte utgöra någon självständig statmakt i vår mentalitet. Och inte heller i grundlagarna, om ni tittar efter; där står, ”för rättskipning finns domstolar”. De är inte separerade som en separat punkt.

Man kan exemplifiera länge. Inga Britt Ahlenius påpekande att vi inte har någon självständig kommunrevision hör också till den saken, och på den tiden hade inte heller Riksrevisionsverket någon självständig ställning. Vi har inte någon riktigt fungerande kontrollmakt, eftersom vi inte ansett oss behöva det.

Jag tror att detta är en viktig del av konflikten mellan välfärdsstaten och rättsstaten, detta faktum att vårt statsklick ser lite annorlunda ut. Men de här hoten mot rättsstaten kommer också från andra håll. Det kulturblandade samhället åstadkommer krav på att äldre kulturtraditioner ska respekteras på samma sätt som de moderna. Religionen har kommit tillbaka som samhällsfenomen, det kan ingen förneka. Den har inte bara importerats, utan den har också nyväckts som en samhällskraft i Sverige och i alla andra europeiska länder.

Finns det då, kan man fråga sig, och det frågas allt oftare i domstolarna, några kollektiva rättigheter. Kollektiva negativa rättigheter, som till exempel rätten att slippa bli avdragen slöja, turban eller burka. Här hjälper det inte med någon avvägning av regler, som för övrigt inte låter sig avvägas över huvud taget, det har jag lärt mig av Aleksander Peczenik. Regler kan bara brytas, eller lydas, de kan aldrig avvägas, de kan inte kompromissas med. Det är principer man kompromissar mellan, man måste alltså upp på en högre nivå och börja avväga principer.

Det finns flera hot. Ett är tekniken, som låter oss manipulera sådant som tidigare förblev intakt; här är fältet mycket brett från kloning till organhandel. Jag har inventerat Aleksanders värdesamling: frihet, rättvisa, billighet, äganderätt, förutsägbarhet, proportionalitet, avtalsfrihet. Men jag har svårt att se hur något av dessa värden eller principer, eller alla tillsammans, skulle kunna förhindra en världsmarknad för njurar. Ändå tror jag de flesta skulle vilja slippa se en sådan kommers. Finns det då inom rättssystemet något värde som kan åberopas för att förhindra det och som är koherent – ett för Aleksander mycket viktigt begrepp – som är koherent med systemet i övrigt. Jag brinner av iver att få svar på den frågan.

Finns det något värde inom rättssystemet som kan förhindra försäkringsbolag att rota i vårt genom, innan de bestämmer vilka premier vi ska betala eller om vi över huvudtaget får ta en försäkring? Är detta en politisk fråga, eller är det en juridisk fråga, eller är det något som ska avgöras på bägge ställena samtidigt? Jag skulle inte vilja att det bara blev en politisk fråga. Jag hoppas att man skulle kunna hitta ett och annat inom rättsfilosofin för att faktiskt ge oss ett svar.

Vilket leder mig till själva kärnan i Aleksanders resonemang, nämligen frågan om normer. Hur ska rättsstaten göra avvägningen mellan de motstridiga värdena? Jag misstänker att om man kokade ner alla lagar till deras yttersta eller djupaste syfte, så skulle vi inte få ett, utan ett antal konkurrerande värden, några till försvar av friheten, andra av värdigheten, ännu andra av integriteten, ägandet eller av livet. Det betyder att värdenas värld är multipolär och konfliktbenägen. De krockar med varandra, och jag misstänker att även de här värdefulla plattityderna, våra grundläggande insikter i rätt och fel, också är konfliktbenägna. Men det gör dem ju inte mer oundgängliga för det. Man ska tala sanning men inte om det skadar något annat tungt vägande värde. På den punkten måste jag hålla med Aleksander. De rättsfilosofiska systembyggena i all ära, men de lider alla av den här åkomman som heter monism. De har så att säga a priori valt vissa värden kring vilka de bygger sina system.

Så har utilitarismen gjort med begreppet nytta, och den har därmed fjärrat sig från kulturarvet, ett annat mycket viktigt begrepp för Aleksander. Och fjärrar man sig från kulturarvet, så fjärrar man sig från livet. **Exempelvis hävdar Torbjörn Tännsjö** att det kan vara helt rätt och nyttigt att avliva en misslyckad medborgare för att rädda livet på tre framgångsrika. Och eftersom han undervisar i medicinsk etik, undviker jag numera att promenera på kvällarna i närheten av Karolinska Sjukhuset.

Kulturarvet kan förefalla vara ett farligt begrepp. Vi vet ju vilka märkliga svar man kan få om man frågar äldre lagböcker om vad som är rätt och fel. Dödstraff för dubbelt hor, svår piskning för enkelt hor, för att inte tala om lönskaläge och andra trevliga brott. Vi vet ju också att man får väldigt märkliga svar, om man frågar folk om rätt och fel i sådana där snabba opinionsundersökningar. Dem kan man inte lita på.

Men det är litegrann så att som man ropar får man svar. Forskningen visar att om man ber folk svara resonerande på moral och rättsfrågor, så strävar de efter koherens; deras svar ska hänga ihop, de ska inte motsäga sig själva allt för mycket. De strävar efter proportionalitet och rättvisa, och de är beredda att ifrågasätta sina tidigare förhastade omdömen. Det visar sig till exempel att det finns en moral också i omoralen. Det är inte våldsverkarna som skattas högst på fängelserna utan de högt utbildade och skickliga kassaskåpsprängarna, medan det är våldtäktsmännen som befinner sig lägst ner i hierarkin, eftersom de inte kan kontrollera sina impulser, som det ju är ett fint medborgerligt värde att kunna göra.

Analyserar man skattemoralen, finner man visserligen fuskbenägenhet överallt, men inte vilken som helst. Jag tillbringade några av mina unga år på Stockholms byggen och lärde mig där att det var helt i sin ordning att jobba svart på fritiden, givet att man hade gjort sitt dagsverke under veckodagarna. Däremot drabbades de som missbrukade sjukskrivningen till svartjobb av förkastelse och förakt. Man kunde ur detta beteende deducera fram en idé, dels om ett rimligt skattetak, om man så vill, men också sådant som medborgerligt ansvar solidaritet och så vidare. Det fanns alltså ett system i galenskapen.

Jag tror med Aleksander Peczenik att rättsstaten ligger illa till om den inte lär sig att bättre relatera sina lagar och domslut till plattityder och normer, och det gäller både lagstiftning, tillämpning och det kanske viktigaste, förklaring, motivering – den pedagogiska uppgiften. Men det är något som våra jurister skyr som pesten. Så fort de berättar hur de har tänkt, lämnar de naturligtvis blottor. Det är bättre att säga: "Med hänvisning till den och den paragrafen har vi funnit att ert yrkande saknar grund."

Jag vet inte om ni har noterat det, men vi har ju inga rättsdebatter längre. Det verkar som om rätten har blivit oåtkomlig för det mänskliga förnuftet, åtminstone så som den utövas i vårt land. Man kan diskutera Gud, metafysik – vad som helst. Man kan ha debatter i Svenska Dagbladet som pågår i ett år om metafysiska ting, för de är tydligen åtkomliga för det mänskliga förnuftet. Men rätten är det inte, och det beror på att den blivit så teknisk att den egentligen bara är ett ämne för specialister.

Aleksander skriver att domstolarna borde ha tillgång till tolkningsinstrument som kan anpassa lagens generella bokstav till de konkreta fallens krav. Det är riktigt; för att lyda lagen till punkt och pricka behövs inga normer och inget omdöme och definitivt ingen rättsfilosofi, det behövs bara lydnad.

Frågan är om det ens behövs några domare, det kanske räcker med lagtekniker. Men jag skulle vilja gå lite längre än han och jag skulle önska att han kritiserar mig för vad jag nu tänker säga. Ingen lag är så välskriven att den täcker verkligheten, alltså måste lagen tänjas. Om den inte tänjs skapar den orätt i stället för rätt. Vi har sett många exempel på det genom åren, och dessa exempel har avsevärt urholkat vårt förtroende för rättvisan.

Jag tände faktiskt ett ljus för kammarrätten när den skulle döma i fallet biskop Krook, jag hoppades att det skulle hjälpa men kammarrätten förstod inte signalerna. Ni minns vad det här handlade om: biskopen hade fått brev från sina präster och nu skulle de utlämnas till allmän

beskådan med hänvisning till offentlighetsprincipen. Biskopen vägrade och brände upp dem så småningom. Dömdes först att lämna ut breven och med tiden för tjänstefel för att ha bränt upp dem. Jag tände även ett ljus för hovrätten, som jag hoppades inte skulle döma henne för tjänstefel. Det var ju inte så svårt att förklara varför detta inte var en brottslig handling, men de klarade inte av det. Även Justitiekanslern var inblandad. Det var inte en så svår värdekonflikt, men de förmådde inte hantera den.

Det finns många andra exempel. När det förekommer rättskandaler i pressen så är det ofta inte därför att våra domare har varit för slarviga eller för yviga, utan tvärtom därför att de varit för noggranna och regeltrogna.

Med jämna mellanrum uppstår det bråk i våldtäktsmål, och i regel är det så att det inte är något fel på domarna, de är inte sexistiska eller manschauvinistiska grisar, utan de har helt enkelt inte vågat se att de måste tänja lite grann på den definition som finns i lagen, eftersom denna inte täcker verkligheten.

Det mest berömda fallet är ju Södertäljemålet som vandrade hela vägen upp till Högsta Domstolen, där det var uppenbart för vem som helst som läste handlingarna att detta var våldtäkt. Det är bara det att vår lagstiftare av omsorg om domarnas nattsömn bestämde sig för att väldigt exakt berätta vad som är våldtäkt. Nämligen att det måste uppstå smärta och att det ska framföras hot om våld, eller utövas våld. Nu förekom inte smärta – i alla fall kunde inte offret säga det – och det var oklart hur det var med våld, eftersom de här åtta personerna bara stod omkring henne, och därför vågade man inte döma på det sätt som allmänheten ansåg vara rimligt.

Alltså måste man tänja, men om man tänjer lagen, tolkar den, utan att ha en norm för ögonen, då skapar man naturligtvis godtycke. Vi kan inte anförtro åt våra domare att ta lite större svängar därför att då minskar förutsägbarheten, påstås det. Jag anser att det är tvärtom: förutsägbarheten blir lidande av en allt för närsynt läsning av lagen och tolkning av lagen.

Alldeles uppenbart var det så i fallet med denna våldtäkt. Man kunde inte förutse att dessa personer skulle frias med tanke på vad de gjort. Men jag skulle vilja fråga Aleksander, kan man tänja lagen på ett förutsägbart sätt? Hur skulle det i så fall gå till? Jag tror själv att det är fullt möjligt, för jag har sett det ske, men kan man säga något mera systematiskt om den saken?

Jag misstänker att man för att lära sig behärska den konsten måste förstå plattityderna bättre. Man måste analysera plattityderna och också den systematiska rättsläran. Det leder mig till tanken att vi egentligen saknar en vetenskap i Sverige, den vetenskap som finns i så många andra länder och som bygger broar mellan rättsfilosofi och socialantropologi, nämligen moralsociologi. Som sysslar med att analysera folks moralföreställningar men inte på det ytliga sätt som det görs i Uppsala: "Vad tycker du? Jag tycker så." Utan man försöker få fram vad för slags värde den eller den åsikten uttrycker eller representerar.

Det har sagts en hel del om behovet av en författningsdomstol, och det står också i Aleksanders papper, och perspektivet har ofta varit att värna rätten från den allt för klåfingriga politiken. I Sverige har man konsekvent ställt rätten mot politiken och det blir alltid så när denna fråga diskuteras.

Politiken anses mera demokratisk (och det är den väl också) rätten anses alltid lite suspekt. Det är ju bara juristerna där. Men man kanske kan lösa upp denna motsättning. När Jutta Limbach, ordförande för den tyska författningsdomstolen, anklagades av en arg rättspositivist för att hon egentligen var en politiker och inte en domare, så sade hon: Javisst, det är jag. Rätten är en extremt långsam politik, men det är inte något annat än politik.

Visst kan en författningsdomstol behövas i ett land som Sverige, och bristen känns ju särskilt svår idag, eftersom vi ju har en författningsdomstol i EU. Vi får finna oss i att bara översätta klander mot oss från andra språk. Jag tror inte att vi kommer att stå ut med det särskilt länge.

Men jag skulle vilja lägga till en dimension till det här med kravet på en författningsdomstol. Jag tror nämligen att i alla de länder där det finns sådana har de spelat en mycket stor roll för rättskulturen, inte bara genom att hindra olämpliga lagar, utan också genom att de offentligt och utförligt berättar hur de har vägt regler, värden och principer mot varandra. De utför en mycket viktig pedagogisk uppgift.

En sådan domstol skulle i bästa fall på lång sikt kunna göra paragraferna i Regeringsformen levande: Det är de ju inte i dag. Det finns ett centralt begrepp, som jag aldrig sett tolkas i någon svensk debatt eller någon lagrådsremiss, men som spelar en central roll för konstitutionstribunaler i länder som Frankrike, Tyskland, USA eller Polen, och det är begreppet mänsklig värdighet, ”*Human dignity*”.

Det är en idé om människan förstås, inget mer. Det är en föreställning om vem hon är. Där ingår idén att hon inte får användas instrumentellt, och det tycks vara en god idé, en som kan medla mellan frihet och trygghet, mellan äganderätt och integritet och den enda idé jag vet som kan förklara att det, avtalsrätten till trots, inte borde vara tillåtet att sälja sig själv.

Orättvisan tror vi ska beivras av demokratin, och det gör den emellanåt. Men orättvisan beivras ofta inte av demokratin, inte ens när den strider mot grundvärden, till exempel de nödvändiga plattityderna, i de fall när orättvisan drabbar marginella eller marginaliserade grupper. Marginella, det kan vara multimiljonärer eller psykoanalytiker eller skoterförare, eftersom de är så få. Marginaliserade eftersom deras röst inte räknas och de själva är föga synliga.

Min hypotes är att rättsstaten upplöses först just på de områden där det drabbar de marginella eller de marginaliserade, och att förfallet kan gå väldigt långt innan vi upptäcker det.

Det finns ett område i Sverige där det här förfallet har gått väldigt långt. Är det inte märkvärdigt att vi i så många år har accepterat en domstol som i praktiken tar order av regeringen, utan att detta har lett till ramaskri bland juristerna. Kan det bero på att utlänningsnämndens verksamhet inte drabbar någon av oss?

På samma sätt som att idén att brandskatta alla miljardärer till 95 procent inte heller skulle framkalla principiellt motstånd i de breda folklagren. Rättsstatens grundsten är likheten inför lagen, men vi har länge accepterat och genomfört apartheid på detta område. Det finns en rättvisa för de vita som har tio siffror i personnumret, och en annan för negrerna som bara har sex.

De senare hanteras av ett system som skulle kunna vara en prydnad för statsskicket i Burundi, eller Zimbabwe, där det inte förekommer någon muntlighet, där det inte förekommer

oavsättliga domare, där det inte förekommer något partsförfarande, knappt några motiveringar, där nämndemännen inte ids läsa fallen, där förutsägbarheten är minimal, och konsekvenserna av denna oförutsägbarhet kan beskådas på våra psykiatriska kliniker. Jag hoppas att jag inte förolämpar någon närvarande, jag vet att det finns nämndemän i utlänningsnämnden. Man kan inte säga att vi är så där stolta över detta organ. Jag har noterat att utlänningsnämnden inte lägger ut namnen på de jurister som beslutar där på hemsidan, och när jag har frågat så har man inte kunnat ge mig något svar. Det är nog de enda domarna i Sverige som inte riktigt törs skylta med sina namn.

Jag säger inte detta för att jag nödvändigtvis anser att Sverige ska öppna sina gränser för fler nödlidande människor. Jag säger det för att ett rättssäkert system inte nödvändigtvis skulle leda till att fler, men att rätt sort, kom in. I dag accepteras irakiska polispiöner som fullvärdiga flyktingar, medan tortyroffer avvisas. Det är så det slår.

Det vore fel av mig att inte ta upp denna fråga - den mest brännande den mest aktuella i dag - och den kommer ju också att avgöras politiskt inom kort. Jag är mycket glad över att Moderata Samlingspartiet har intagit en ganska hård hållning, jag hoppas att man står på sig. Men det vore fel av mig att inte ta upp det när jag ändå fick stå här och tala utan att bli avbruten. Utlänningsnämnden är en cancer i den svenska rättsstaten med ganska många metastaser i Migrationsverket, så låt oss få bort det innan vi har börjat vänja oss vid att det ska vara på det sättet, tack.

### **Carl Bildt**

Tack för ett fascinerande anförande, och fascinerande ytterligare tankeväckande kommentarer.

PAUS

### **Carl Bildt**

Då inleder vi diskussionspasset med Aleksander som svarar eller har några kompletterande synpunkter.

### **Aleksander Peczenik.**

Jag kortade medvetet anförandet för att kunna återkomma, vilket kanske är fult, men så gjorde jag och sen har jag inte så mycket att polemisera mot. Jag tror att Maciej och jag är ganska eniga, på de flesta punkter. Men jag ska betona två saker här.

Den första är att Maciej sa någonstans att rättsstaten har inre mekanismer som leder till dess eget avskaffande eller i alla fall försvagning, och jag håller med om detta.

Jag skulle nog säga så att alla samhällsliga institutioner och organisationer har den egenheten att de har inneboende mekanismer för självmord. Det är så med demokratin också. Vi har demokrati: ”one man one vote”, som leder till liberalism, som leder till välfärdsstat, som leder till kravsamhälle, som leder till passivitet mot terrorister, och någon gång kommer Bin Laden

att skratta sist alltså, möjligen. Jag säger inte att det blir så, men att det kan bli så. Så jag är enig på den punkten. Det är en lite hegeliansk och mörk världssyn, men jag är enig med den. Det är så.

Det andra där jag vill komplettera är det här att Sverige saknar maktdelning och att folksuveränitetsläran är suspekt. Min första reaktion, då jag läste om den i förarbetena 1974, var att den importerats från Sovjet, möjligen därför att jag själv nästan importerats från Sovjet. Det är en sida. Den andra är den att maktdelning inte garanterar rättsstaten. Det finns latinamerikanska republiker med fantastisk maktdelning på papperet, men samma maffia finns i alla tre statsmakterna. Det krävs en kulturbakgrund som är ganska svår att skaffa.

Huvudanledningen till att jag ville säga någonting är en annan, och det är den tredje och sista punkten nu. Kan man nu få fram ett system där man både har en möjlighet för domaren att tänja lagen, samt förutsägbarhet? Nu ska jag säga någonting högst personligt. Jag börjar med att jag presenterar mig själv halvt skämtsamt och halvt seriöst som kaptenen på Titanic. Det är så att det ämnet som jag lärde mig att jag ska företräda – något jag försökte hela min tid som professor – det var den typ av allmän rättslära som sysslade med juridisk argumentation.

Den juridiska argumentationen den lärde jag mig av tyska böcker, företrädesvis Karl Larentz bok, där man förespråkade en juridisk metod som hade just det syftet att det fanns argumentationsmönster som en domare skulle kunna anamma och tänja lagen på ett förutsägbart sätt. Varför talar jag nu om Titanic? Därför att Larentz bok dog med Larentz. Det finns en senare upplaga Larentz Canaris, men den är inte obligatorisk kurslitteratur på något tyskt universitet längre. Hela den här traditionen löper fara att gå under, och det är ett stort problem. Den här *Juristische Methodenlehre*, som just hade det syfte Maciej sa, den lever farligt.

I rättsfilosofi av anglosaxiskt mönster tar man upp äkta filosofiska problem i rätten, med betoning på filosofiska och inte på rätten. Man har då frågeställningar som hur man kan vara liberal i filosofisk mening och ändå godkänna skyldigheten att lyda lagen. Detta har vi i ämnet allmän rättslära inte sysslat med, därför att vi trodde att det var självklart, vi försökte göra juridisk metod och detta är nu alltså i ganska dåligt skick, vilket förklarar en massa personliga beslut som jag fattade, men det är en annan sak.

Poängen är att Maciej satte fingret på något viktigt alltså att en del av den humanistiska rättskulturen, som har utvecklats sedan minst elvahundratalet, kanske sedan romarna, jag vet inte, inte har stått sig mot den matematiskt naturvetenskapligt orienterade kulturen. Vilket innebär att jag kan ge två korta svar på hur man gör då domaren tänjer lagen och ändå skapar förutsägbarhet. Det första svaret är reaktionärt. "Tillbaka till Bologna! Till den europeiska rättstraditionen!" Det andra svaret är mindre trevligt: "Jag vet inte." Det är det andra svaret.

### **Carl Bildt**

Svaret "vet inte" brukar inte vara normalt förekommande i riksdagen kan jag meddela, utan den är en församling där alla vet allting om än något olika. Jag har Olof Ehrenkrona på talarlistan, bara en synpunkt innan dess. Maciej slutade med utlänningsnämnden. Som du kallade en cancer i den svenska rättsstaten.

Ja, fast den är egentligen något annat också. Om man tittar på utvecklingen av den svenska stats och rättsordningen så är vi rätt unika i Europa, så till vida att vi har den här tilltron till överheten eller vad det nu är för någonting. Som förmodligen är en konsekvens av att vi har gått från envælde till vad vi är i dag med mindre av stora brott i samhällsutvecklingen än de flesta andra länder. Vi har inte varit ockuperade, vi har inte deltagit i stora krig, inte nämnvärt i alla fall, om man undantar Karl XII och envældets sammanbrott. Vi har inte haft några inbördeskrig, vi har haft en del politiska omvälvningar men inte mycket mer än så.

Så det är en evolution från envældet till dagens situation, och utlänningsärenden fanns inte förr i världen, om man hårdrar det hela något. Om man tittar på hur det var för en tio, femton år sedan, så låg den här typen av ärenden hos regeringen. Jag kommer ihåg att när jag var statsminister så hade vi en fem, sex hundra ärenden varje vecka som avgjordes av regeringen in pleno. Detta var ju en rest av det gamla envældet, det vill säga det det var kungen som fattade dessa avgöranden och den makten hade sedermera övergått till regeringen, därför att kungen väl inte var så intresserad av det hela. Och hade han försökt, så hade väl statsvetarna satt sig i upploppsstämning som vanligt.

Sedan konstaterade man – mer av praktiska skäl egentligen – att det här överbelastade regeringen. Så då tillskapade man utlänningsnämnden med en viss juridisk funktion. Så det är inte något som har vuxit upp egentligen som en cancer i rättsstaten, historiskt sett. Det är dock fortfarande en evolution från envældet, över regeringen, till utlänningsnämnden, till den riksdagsbeställning som väl ligger sedan en två år tillbaka om att man ska avskaffa utlänningsnämnden och föra in detta i rättssystemet på ett mera ordentligt sett. Om detta kommer att ske återstår att se – det är inte alldeles enkelt – men framför allt finns ju ett politiskt motstånd mot detta.

Vad jag tycker att bägge inläggen visar på med stor tydlighet är den dimension som saknas i vår samhällsdebatt när det gäller den här typen av frågor. För att just den typen av frågeställningar som har berörts här är ju numera mycket sällsynt förekommande i den offentliga debatten, och det var ju väldigt många trådar som skulle kunna föras vidare till väldigt många intressanta diskussioner. Med detta överlämnar jag ordet till Olle.

## **Olof Ehrenkrona**

### **Entreprenör, planeringschef i regeringen Bildt**

För att anknyta lite till temat för dagens övning – Valfärdsstat eller Rättsstat? – är det ju ett avgörande problem med valfärdsstaten att lagstiftaren också är part. I den klassiska privaträtten och civilrätten går staten in och skipar rätt mellan självständiga rättssubjekt, enskilda individer och mellan enskilda individer och företag. Eller så handlar det om att lagföra brottslingar och så.

Men med den moderna valfärdsstaten har staten implementerat en massa rättigheter för individen, positiva rättigheter.

Så när sen individen ska göra dessa rättigheter gällande, är det staten som har lagstiftat och som har tolkningsföreträde. Och det gör ju att just i denna dimension blir det en oerhört betydelsefull åtgärd för att öka rättsäkerheten att överföra de här valfärdssystemen i privat regi. Det är först då man får en så att säga schysst relation, där inte den individ som gör



anspråk på de här rättigheterna är försatt i en situation där motparten är både domare och lagstiftare och leverantör.

Det här är ju ett problem som ligger i hela den administrativa rättskipningen i välfärdsstaten, vare sig det handlar om de rättigheter som gäller arbetslöshetsunderstöd eller socialförsäkringarna eller skatterätten, att man som individ hela tiden är utsatt för den här obalansen där staten är både part och domare.

Det är förvånande att detta inte spelar större roll i den juridiska diskussionen. När det gäller skatterätten är det så uppenbart att individen är i ett konstitutionellt givet evigt underläge gentemot skattedomstolarna, och det diskuteras ibland.

Men det diskuteras ju aldrig i de termer som är brukliga när det gäller exempelvis straffrätten eller i privaträttsliga sammanhang. Det tycker jag på något sätt är det fundamentala problemet med välfärdsstaten i förhållande till traditionella rättsstatliga ideal att det aldrig går att uppnå dessa traditionella rättsstatliga ideal inom ramen för en välfärdsstat, därför att obalansen är så tydlig mellan den som vill göra sina rättigheter gällande och den som ger rättigheterna.

### **Nils Karlsson**

#### **Fil dr, Gösta Bohmans fond för idédebatt stipendiat 2003**

Det är lite grann samma tema som Olle här tror jag. Jag har en kommentar, sen har jag en fråga. Det har att göra med vad ska vi göra åt det här, och det har också att göra med vad som egentligen orsakar vad. Den utgångspunkt som vi ofta tänker utifrån är att det finns något som heter offentlig rätt och att det finns något som heter civilrätt, och att bägge två av de här systemen bygger på ett antal principer, ett antal värden kanske Aleksander skulle säga.

Det allvarliga som har hänt i Sverige det är att vi har en stor gråzon mellan det som är civilrätt och det som är offentlig rätt. Den offentliga rätten bygger på sådant som myndighetsutövning, offentlighet, ett antal principer som byggde upp den traditionella staten. Det som har hänt under svenskt nittonhundratals är att vi har byggt upp något mitt emellan offentlig rätt – vi kallar det för offentlig rätt också, men det är inte det, som Olle antyder – och civilrätt, men det är inte civilrätt.

Om dagispersonalen sjukskriver sig en dag, kan vi inte kräva dem tillbaka på maxtaxan som vi har betalat in. Om sjukhusen inte levererar den service de enligt något politiskt löfte sagts skola utföra, kan vi inte heller stämma dem inför domstol eller någonting annat, och det är inte heller offentligrättsligt reglerat i den här traditionella meningen som staten bör vara, utan det här är ett jätteområde som omfattar i produktion och annat kanske trettio procent av det svenska samhället. Läger vi det till hela den offentliga sektorns utgifter så är det kanske sextio procent.

Det här är ett gigantiskt område som är rättsligt oklart, diffust och förvirrat. Jag skulle vilja hävda att det inte bara är som Maciej säger – det ligger säkert en del i det – att det har varit en flykt från ansvar till frihet som har orsakat välfärdsstatens framväxt, utan naturligtvis är det så att välfärdsstaten har skapat sin egen efterfrågan.

Alltihop det här, med inlärd hjälplöshet och det faktum att vi har en miljon människor av en arbetskraft på 4,3 miljoner som inte arbetar, är ju orsakat av att människor har anpassat sig till det här, den här gråzonen, Därför tycker jag, om jag ska vara lite kritisk mot Aleksander, att den här enkla uppdelningen i två människotyper tror jag är farlig. Jag tror att människor i grunden är rätt så lika, men de anpassar sig till systemen, och det vi har sett i Sverige är att man har anpassat sig till välfärdsstatens mer eller mindre omedvetna expansion. Staten har fött sig själv så att säga. Givet den här diskussionen: vad gör vi då åt det? Det är min fråga till er. Vi har byggt in oss i ett system där rättsstaten trängts undan, där grundläggande värden är hotade på olika sätt. Även välstånd och annat långsiktigt är hotat. Har ni några idéer runt detta? Det är min fråga.

### **Aleksander Peczenik.**

Jag kan kanske kommentera två saker här så att jag inte glömmer den första frågan. Alltså det här att staten kan uppträda både som motpart och som domare. Det är i och för sig inte något nytt, det har exempelvis alltid varit så att staten kunnat sälja fastigheter, och den här relationen i fastighetsrätten var mellan parter, medan samma stat kunde leverera domar som dömde i det här.

Problemet är att de här två rollerna – alltså den privaträttsliga och den offentligrättsliga av staten – nu är svårare att skilja åt och det på två grunder. En grund är att lagstiftningen är komplicerad på den såtillvida att man inte vet vilken regel som är offentligrättslig och vilken som är privaträttslig. Den andra orsaken är något djupare: Med den här stora omfattningen av olika slags positiva uppdrag som staten har är det objektivt svårare att skilja på de här rollerna. Så jag säger att det fortfarande är begreppsligt möjligt att göra så att staten ibland uppträder i en privaträttslig roll och ibland i offentligrättslig, men praktiskt är det kanske allt svårare.

Det här med den enkla uppdelningen på två människotyper: Jag har aldrig sagt att vi är; *bonus pater familias* respektive *pauperrimus*, utan jag har sagt att det är extrema punkter på en glidande skala, där verkliga människor är mitt emellan, Detta var ett missförstånd.

Sen vad vi ska göra, åt utvecklingen. Alltså, har jag redan svarat, jag vet inte. Min roll här är att diagnostisera. Om jag kan tänka mig att sitta i någon think tank någon gång i framtiden, tror jag att de första sex månaderna måste begränsas till det här. Därför att det kräver ett enormt material, om ens det räcker, för att kunna komma med vettiga rekommendationer. Nå, en rekommendation har jag vågat mig på, men det är det triviala, alltså författningsdomstolen.

### **Maciej Zaremba**

Jag vägrar ju tro att det skulle automatiskt vara så att när en stat har åtaganden som har uppnått en viss nivå, så kommer det automatiskt att uppstå allvarliga problem för rättsskipning och tvistlösning. Men jag förstår vad du är ute efter. Jag tror att när sådana problem uppstår, vill jag hellre avprivatisera rättvisan än jag vill privatisera kriminalvården. Jag tror att problemet här ligger i att vi under de senaste tjugo, trettio åren har fått så många konstiga blandformer, utanpå dem som vi redan har haft, att makten och ansvaret numera ytterst sällan ligger på samma ställe. Regeringen beslutar vad kommunerna ska göra, men det får de sedan sköta på egen hand.

Vi har ett konstitutionellt problem när det gäller den kommunala självstyrelsen, vilket leder till lagtrots från demokratiskt valda församlingar, vilket på något sätt måste lösas och regleras. Jag misstänker att den kommunala självstyrelsen, som vi är så stolta över, mest stannar på pappret nu för tiden.

Jag är mycket tacksam för din hjälp när det gäller hur utlänningsnämnden uppstod Carl. Naturligtvis var det så och det visar också hur det ligger till. Utlänningsnämnden är ett extremt exempel på ett problem som egentligen finns i hela statsförvaltningen, nämligen med de fina ämbetsverk som vi en gång i tiden hade i stället för att ha ministerstyre. Det är ju ganska få länder i världen som håller sig med den principen att självständiga ämbetsverk, som egentligen på ett sätt ska fungera som domstolar, de ska vara oavhängiga och inte ens ta emot några telefonsamtal från regeringen.

Det här är en illusion numera, som har att göra med att ämbetsverken blivit så otroligt många, så otroligt stora, befolkade med människor av en helt annan kultur än människor som Torsten Nothin för att ta ett exempel på en sådan här stram ämbetsman. Och det betyder att vi de facto har ministerstyre i verkligheten, åtminstone på vissa områden: AMS alldeles säkert, socialstyrelsen garanterat, skolstyrelsen också. Men vi kan inte beivra det, eftersom det inte finns på papper. Konstitutionellt gäller att man inte kan ställa någon till ansvar för något som denne formellt inte är ansvarig för.

Och det kan jag som journalist berätta för er att offentlighetsprincipen, som antas kunna röja dessa således okonstitutionella kontakter, den röjer ingenting. Eftersom våra ämbetsverk och hela vår statsförvaltning likt en listig amöba har anpassat sig till den ekologiska miljö som offentlighetsprincipen utgör så sätts numera ingenting på pränt. Våra arkiv är tomma. Det går inte att hitta några belägg för någonting utom sådant som absolut måste bokföras, alltså reseräkningar och restaurangnotor. Därför handlar affärerna om det och inte otillåten maktutövning. Så vi har problemet: Vem är ansvarig? Ska vi ha ministerstyre eller inte? Ska vi tillåta att chefer för centrala myndigheter är så beroende av regeringen? Åt vilket håll ska vi gå?

Jag tror att vi här har ett av de avgörande konstitutionella problemen i det här sammanhanget. Nu till maktdelning. Det här är ju en del av maktdelningen; den svenska ämbetsstaten är ju en form av maktdelning, men den fungerar inte i praktiken. Vidare tror jag att en författningsdomstol skulle vara till stor nytta, även om jag är medveten om att det skulle ta generationer att utbilda den sorts juridiska mentalitet som krävs för att ett sådant system ska fungera, därför att en sådan domstol måste uppfatta sig som talesman för ett annat intresse än det politiska. Man måste uppfatta sig som talesman för något slags mycket långsiktigt juridiskt rättighetsintresse.

Vi diskuterade det här lite grann här i pausen. För att lära sig spela tennis måste man ha en tennisplan och ett nät. Då är det lika bra att genomföra en sådan reform. Sedan kommer det att ta lång tid innan den mentaliteten utvecklas där. Men jag tror att det behövs för rättskulturens skull och också för framtiden, då vi kommer att få betydligt fler problem som vi kommer att tvingas att lösa juridiskt. Det finns en flykt från politiken till juridiken i alla västdemokratierna, eftersom man trots allt litar mer på juridiken än man litar på politiken.

**Carl Bildt**

Fråga från min sida: Någon av er påpekade, vilket jag tycker är synnerligen relevant, att Sverige är praktiskt taget det enda landet, där praktiskt taget alla som sitter i de högsta juridiska instanserna är utnämnda av regeringen. Och det är också så att huvuddelen av dem, inte samtliga, men huvuddelen av dem, ju har meriterat sig för de här positionerna framför allt genom att tjänstgöra i justitiedepartementet för att vara konkret. Detta innebär då att de dömer med utgångspunkt från lagar som de i åtskilliga fall har skrivit själva. Jag har sett ett antal så där flagranta exempel, där före detta rättschefer i justitiedepartementet sitter och dömer efter lagar de själva har skrivit. Det där är ju smidigt och bra, för de kan säga att de vet laggivarens intentioner, eftersom laggivaren i allt väsentligt var de själva. Men från den andra utgångspunkten är det ju mindre tillfredställande, lindrigt uttryckt.

En författningsdomstol skulle väl ha den stora fördelen att det skulle leda till att man gradvis utvecklade en annan kultur i de här frågeställningarna. Vi skulle få möjlighet att läsa texter på det sätt som man gör i de Förenta Staterna i den politiska debatten som leder till rätt omfattande intellektuell och juridisk debatt. Eller i Tyskland för all del, även om den tyska författningsdomstolen är mycket mera begränsad i sitt mandat än vad den amerikanska högsta domstolen är. Men i alla fall, den bidrar rätt mycket till det offentliga samtalet i principiellt viktiga frågeställningar, och det där har vi inte alls i det svenska systemet.

Men det som ju har inträffat under senare år – Margit Gennser är förmodligen emot, men i alla fall – det är ju att vi numera också är en del av en europeisk rättsordning. Vi har varit del av det under rätt lång tid, kan man säga. Jag tror att du Aleksander refererade till den europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna som tillkom åren omedelbart efter andra världskriget, som vi gradvis också infogade under sjuttioalet i svensk rätt.

Men nu har vi dessutom EG-domstolen som tillämpar EU-rätten. Dessutom införlivas så småningom europakonventionen och tillämpas i EU-rätten och blir då tillämpbar på ett helt annat sätt. Det kommer att ske direkt ute i den svenska verkligheten med domar som kommer från Strasbourg eller som kommer från Luxemburg, och det innebär att delar av den här förändringen som vi inte har lyckats åstadkomma själva kommer vi då att importera. Det kommer säkert att göras betydande motstånd mot detta på sina håll.

För det kommer naturligtvis att viftas med alla de sedvanliga symbolerna för den svenska nationalismen, självstyret och vad det nu kan vara för någonting. Men det kunde vara intressant att höra era respektive reflektioner, hur ni ser den här utvecklingen. Hur genomgripande är den, hur mycket har det betytt redan, hur mycket kommer det att betyda? Vad kan göras för att påskynda, alternativt bromsa, beroende på vad man har för inställning till detta, för det är en grundläggande förändring. Sverige är i dag icke längre en ö, utan vi är en integrerad del också i ett vidare statsrättsligt system. Faktiskt.

### **Aleksander Peczenik.**

Först den här med svenska domarutnämningar, som är ganska unika. Egentligen är, som alla vet, den största meriten i domarkarriären över huvud taget att man har suttit i en massa utredningar. Jag tror att vad det här bottnar i är att man verkligen tror – alltså att makthavarna verkligen tror – att rätten är petrifierad politik, att det inte finns någon kvalitetsskillnad mellan juridik och politik. Och det innebär att de som är väl insatta i lagstiftningen de blir också de bästa domarna. Det sitter där!

Alltså borde man försöka återställa den här distinktionen mellan juridik och politik, och det är inte så alldeles enkelt att göra.

Jag skulle säga att distinktionen kan grundas på två punkter. För det första: Om rätten är politik, så är det den här extremt långsamma formen av politik som det apostroferades av Maciej. För det andra är jag inte alls säker att det endast är politik i alla fall. Därför att den juridiska argumentationstraditionen är annorlunda. Den är inte politisk argumentation, den är mera bunden till rättsskällor, prejudikat och allt sånt. Men då kommer vi till Titanic och det förfall som den juridiska argumentationsläran genomlider. Därför är jag inte så hemskt optimistisk här. Jag tror att det kan visa sig att det svenska systemet med domarutnämningar är ett indicium på någonting djupare, nämligen på juridikens förfall.

Sedan detta med Europa. Det här är väldigt intressant. För det första: För att besvara den frågan måste man försöka spå om framtiden för ett Europa med 25 à 30 medlemsländer. Det är väldigt svårt. För det andra: Att spå någonting om framtiden för det europeiska maktindelningssystemet med den oerhört starka roll som EG-domstolen har det är så förfärligt dynamiskt. Att det kommer att inverka på Sverige, därom råder inget tvivel.

Det är väldigt svårt att stå emot, men åt vilket håll kan det gå? När det gäller vissa saker så tror jag att jag kan se att det har skett en viss uppmjukning av den svenska bundenheten mot lagförarbetena. Ty vad vet de här europeiska domarna om den svenska traditionen att döma efter förarbeten? Så på sådana punkter kan man konstatera förändringar. Nästa förändring är att man, fast Sverige inte har någon författningsdomstol, i alla fall kan försöka gå till exempelvis Strasbourg, och detta är alltid något. Men hur de slutar alltså det är alltså det är något jag inte kan säga. Skulle jag för tio år sedan ha kunnat säga att hela Europa utom Sverige, Danmark och England skulle ha samma valuta? Jag tror inte att jag skulle kunna säga så, men det blev så.

Men Maciej kanske är mer optimistisk.

### **Maciej Zaremba**

Jag tror det är min plikt att vara det i det här läget. Bara en iakttagelse som jag inte vet vad den är värd: Jag har en känsla av att det är svenska advokater som driver resten av rättssystemet framför sig, när det gäller europeiseringen. Så fort de upptäcker att något kan hamna i Strasbourg eller i EG-domstolen, argumenterar de på ett sätt som gör våra domare nervösa, därför att inte riktigt känner igen sättet att argumentera. Det är, som du säger inga förarbeten längre, det är analogislut, det är åberopande av tidigare domar i Strasbourg, osv. Det är ganska påtagligt på flera områden, så jag tror att det här är något som har satts rent organiskt i rörelse och fungerar så. De flesta yngre jurister är ju inte så nationellt fixerade. De vill kanske göra internationell karriär och följaktligen studera någon annanstans, så jag tror det finns skäl till optimism.

Sen så tror jag också att i det här utvidgade Europa kommer kanske rätten att få en än större tyngd än den har idag. Av två skäl. Dels därför att de nya medlemsländerna har en mycket hög respekt för maktdelning, eftersom de vet vad det innebär att inte ha det. I somliga av dem har gamla fina romersktyska traditioner överlevt också. I Polen misslyckades man ju faktiskt med att introducera någon ny rättsfilosofi under de 45 år som kommunismen rådde. Man fick byta ut domare hela tiden för att få de domstolar man ville, för domarna höll sig själva till det gamla systemet.

För det tredje därför att ett Europa med 25 medlemsstater kommer att tvingas överlämna en del saker att avgöras juridiskt, eftersom de inte kommer att kunna avgöras politiskt. Och det kan man tycka är ett misslyckande för politiken. Men det kan ju hända att en del frågor lämpar sig för det. Så jag tror att, om nu inte Europa spricker helt och hållet, vilket ju faktiskt inte är ett helt realistiskt scenario, kommer det att gå åt det håll som kommer att göra mig nöjd.

### **Tove Lifvendahl**

#### **F d Ordförande MUF, medlem Moderaternas partistyrelse**

Både rättsstaten och välfärdsstaten handlar väldigt mycket om vår identitet och självbild. Vi formas av dem och vi formar dem, hela tiden. Jag har inte tänkt på att kulturarvet skulle vara en så stor del av rättsstaten, men när det gäller välfärdsstaten är det ju sannerligen så, och där kan jag se ett problem. Vårt kulturarv, milt uttryckt, bygger på en ganska stor homogenitet.

Det är inte så många årtionden sedan vi var ett av världens mest homogena länder befolkningsmässigt sett. Att nu välfärdsstaten spricker beror säkert på många saker, men en av de bitar som ligger däri – och som gör att till och med välfärdsstatens tillskyndare talar om privata försäkringslösningar – handlar om att vi inte längre har en homogen befolkning. Vi känner inte samma samhörighet, vi känner inte samma solidaritet med människor som vi inte delar historien, eller kulturen, med. Det är intressant, men jag tror att välfärdsstaten mår bra av att reformeras med försäkringslösningar och dylikt.

Men när det gäller rättsstatens framtid undrar jag om ni är optimistiska eller pessimistiska? Sverige har ju ganska svårt att handskas med transformationen när det gäller andra plan, kulturmässigt och på andra sätt. Hur kommer rättsstaten att påverkas av det faktum att Sverige nu genomgår en stor befolkningsmässig förändring? Frågan är också knuten till det faktum att fler tänker i ett europeiskt perspektiv. Och det är kanske positivt att juristerna gör det, men politikerna tror jag inte gör det i samma utsträckning. Många har fortfarande ett väldigt nationalistiskt perspektiv. Jag vet att till och med vårt eget parti har haft lite svårigheter ibland, när politiska och rättsstatmässiga principer krockar med varandra.

Exempelvis har vi nyligen haft en diskussion om transportörsansvaret, där vi å ena sidan bekänner oss till Romfördraget som säger att du ska ha rätt att söka asyl, men där transportörsansvaret är en del av Schengenavtalet. Detta avtal stöder jag visserligen på många sätt. Men det blir en krock, när man genom Schengenavtalet tar bort den praktiska möjligheten till rättigheten att söka asyl som står stadgad i Romfördraget. Sådana här krockar uppstår och vi har ganska svårt att handskas med detta.

Min fråga är: Vad tror ni om Sveriges rättsstat i framtiden, kommer den att kunna följa med i utvecklingen?

### **Carl Bildt**

Och det är väl en alldeles utomordentlig avslutande frågeställning för er bägge.

### **Aleksander Peczenik**

Jo, men svaret!

## **Carl Bildt**

Aleksander du bad om svåra frågor.

## **Aleksander Peczenik**

Jo. Jo. Jag kan ta det seg för steg. Det här kulturarvet bygger på homogenitet. Jag skulle instämma, men det är inte så att det bygger på *Sveriges* homogenitet. En mycket stor del av kulturarvet är allmänt europeiskt; man ska inte underskatta betydelsen av romersk rätt, man ska inte heller underskatta den kristna traditionen, och den är allmäneuropeisk.

Jag är invandrare här, jag hade inga som helst problem med det svenska kulturarvet. Det enda problem jag naturligtvis har kvar är språket. Jag kan inte sluta bryta, men i övrigt har jag inte märkt några problem.

Däremot uppstår problemet då man har utomeuropeiska invandrare. Hur pass stort det här problemet är det vet jag inte, helt enkelt därför att jag inte är utomeuropeisk invandrare. Men jag läser tidningar. Och det finns en massa problem, som också jag kan se med egna ögon, sådana företeelser som att uttryckningsfordon inte kan röra sig fritt i Rosengård i Malmö därför att det blir stenkastning och allt sånt. Det är ganska klart att det finns en konfliktpotential.

Men frågan är hur pass allvarligt det är, och vad orsakerna är. Den första orsak som jag ser – och nu kan man säga att jag är en blåögd idealist – den första orsaken är att vi har en ganska stor portion förljugenhet i vår nuvarande kultur. Man säger att det är väldigt fult att vara rasist, man säger att alla är lika, man säger att alla har rätt till egen kultur och så där. Varefter man tolererar, fullständigt utan motstånd egentligen, det här att om man inte heter Svensson och söker jobb, så blir man inte intervjuad. Jag har åkt taxi med en massa chaufförer som var civilingenjörer och liknande, som hette Muhammed någonting, och då hade de ingen chans. Uppdämd rasism växer i takt med politisk korrekthet och förljugenhet. En del av medicinen är att man ska börja öppet diskutera konfliktfrågor och motsättningsfrågor och även nationella och kulturella olikheter utan att sopa under mattan.

Hur tar vi sedan i framtiden ta i tu med det här? Jag tror vi kan det, men då kan mentaliteten knappast vara att alla folkgrupper, oavsett hur udda de än är, har rätt att göra vad som helst. Man kan inte ignorera det enkla faktum att det finns ideologier, alltså främmande ideologier, som är essentiellt intoleranta. Extrema former av islam är intoleranta, och det hjälper inte att vi är toleranta mot dem om de inte är toleranta mot oss.

Så jag tror att möjligheten finns att hantera det här, men då måste man börja tala sanning. Jag vågar nu säga att politisk korrekthet är ett av de värsta problem vi har över huvud taget. Man talar inte om saker som gör ont. Men man måste börja tala om saker som gör ont. En smula kärlek till sanningen, den fattas alltför mycket.

## **Carl Bildt**

Även om kärleken till sanningen inte alltid behöver göra ont får man hoppas.

### **Maciej Zaremba**

Jag tänkte säga något korrekt, men efter detta så vågar jag inte. Nej, alltså svaret på din fråga: Här får man nog tyvärr vara lite mera pessimistisk. Vårt system, och det gäller inte bara rättssystemet utan också hela socialsvängen, har ju extremt svårt att hantera olikhet. Man förnekar att den finns, och ibland förnekar man den med våld. Och det beror dels på denna homogenitet, som var *faktisk, etnisk* och *kulturell*, men också på en dröm om homogenitet som skulle vara ännu större än den redan var.

Det är inte bara svartskallar som har råkat ut för det. Även många svenskar har med stort våld blivit inrangerade i något slags idealbild av svensken. Det finns ingen diskussion vad jag vet bland svenska jurister, till exempel, om hur man ska hantera sådana saker som kulturellt försvar. Som när någon hävdar: "Jag hade rätt att göra så och så för min kultur är sådan."

Exempelvis: "I min kultur rövar man bort flickor, och de låtsas göra motstånd, men i själva verket är det ett frieri." Det finns ett sådant fall i Kanada, där man fann att det faktiskt var så i just den här åberopade kulturen, men nu råkade denna kvinna inte vilja bli våldtagen och hur skulle man hantera det? Var han i god tro, måntro? Det finns en stor diskussion och teoribildning om det här, och det förefaller som om Kanada och Sydafrika av skilda skäl var de länder som ledde en slags förnyelse av rättsvetenskapen, eller i vart fall till att man tar upp de frågor som är brännande och som det inte finns några svar på i doktrinen.

Jag tror att vi kommer att få det ganska marigt med det här. Nu tog ju det franska parlamentet ett egendomligt beslut om slöjan, men om man tittar på hur de förberedde beslutet, alltså den här kommissionen, så är det ju en fullständigt lysande utredning. Den ledde till fel beslut visserligen, men den typen av avvägningar och diskussioner som finns där tror jag inte att några svenska jurister är riktigt mäktiga, för de anser utan att skämmas att det ligger över deras horisont. Så länge det inte finns en lag så har de inget att diskutera – om man nu ska hårdra det hela litegrann. Det kan vara bra att ha en historia av kolonialism, om man ska överleva nästa sekel.

### **Carl Bildt**

Vi har ingen sådan historia. Vi har en historia av att försöka vara kolonialmakt. Det försöket blev inte så framgångsrikt, och det utsträckte sig inte till de delar av Polen där ni bägge har era rötter. Det var kanske väl det, för då hade ni kanske inte kunnat komma och berika oss med den något annorlunda intellektuella tradition som ni är uppfödda i, och berikat svensk samhällsdebatt på det sätt ni har gjort i största allmänhet och i synnerhet idag.

Tack för mycket spännande perspektiv, frågeställningar och problem, som vi får brottas vidare med,

Med detta övergår vi till Gösta Bohmanfondens nästa ärende för dagen, och jag överlämnar ordet till Johan.

### **Johan Bohman**



Jag ska tacka för mycket intressanta inlägg och en mycket intressant debatt. Det är helt klart så att den här debatten måste gå vidare. Stort tack för er medverkan,

Applåder

### **Johan Bohman**

Och med det är vi framme vid den punkt som handlar om att premiera årets stipendiat, och då får vi be Fredrik Reinfeldt komma fram. Han var tidigare ordförande i Justitieutskottet vilket passar väldigt bra med tanke på dagens tema.

### **Fredrik Reinfeldt**

#### **Partiordförande, Moderaterna**

Ja tack för det, och jag förstod när jag hörde Tove att jag borde ha varit här tidigare och deltagit i diskussionen. Men jag ska nu göra någonting som jag inser att folk tror att vi ägnar hela dagarna åt, nämligen att läsa upp kloka texter som någon annan har skrivit. Det är befriande sällan sant. Men just nu ska jag i alla fall göra det.

Jag ska konstatera att Gösta Bohmans fond för idédebatt har beslutat tilldela Gunnar Strömmer sitt stipendium för 2004 med följande motivering.

Gunnar Strömmer har som politisk debattör och genom sin juridiska verksamhet vid Centrum för rättvisa bidragit till en förnyad samhällsdebatt som rör den enskildes rättigheter gentemot staten. Med oväntade perspektiv och ingångar har Gunnar Strömmer under många år förtjänstfullt bidragit till den svenska politiska debatten. Förmågan att visa hur man kan omsätta idéer i praktiken är central för att vinna trovärdighet. Med Centrum för rättvisa görs kampen för den enskildes rättigheter verklig.

Den enskildes rätt gentemot överheten var Gösta Bohmans signum, och rättsäkerhetsfrågorna var ett centralt inslag i hans politiska gärning. Gunnar Strömmer har återupptagit en kamp för en syn på individen och rättsstaten som är helt i Gösta Bohmans anda.

Då ber jag Gunnar komma fram och emotta detta stipendium och blommor.

(Stipendiet och blommor överlämnas. Applåder.)

### **Carl Bildt**

Eftersom Gunnar är så oförberedd så får han ta lite vatten innan han säger någonting passande.

### **Gunnar Strömmer**

**Verkställande ledamot, Centrum för rättvisa.  
Gösta Bohmans fond för idédebatt stipendiat 2004**

Ja jag blev lite torr i halsen, måste jag medge. Jag tror att jag, eller jag *vet*, att jag tillhör den generation tidiga sjuttitalister för vilken Gösta Bohman kanske framför allt är en myt snarare än en verklig personlig upplevelse. Mot den bakgrunden kanske det är ännu mera enastående att han spelar en så stor roll för så många unga människor också ännu yngre än vad jag är, som är verksamma i det här liberala eller liberalkonservativa ämnet.

Min egen personliga kontakt med honom var väldigt begränsad. Jag kommer ihåg en gänglig äldre man som med älgakliv steg upp på en scen i Lund och höll något Castrolångt tal på någon MUF-stämma 1994. Jag har även minglat runt på någon födelsedagsmottagning på Schönfeldts gränd och försökt få några sekunder med denna levande myt.

Det som gör att det känns särskilt starkt och roligt att få ett stipendium som just bär Gösta Bohmans namn är att jag inte tror att det finns så många sådana starka svenska myter som just Gösta Bohman. Och på sitt sätt tror jag han delar det med Ronald Reagan att vara en person som man – om man nu är lagd åt det hållet ideologiskt – både uppskattar ideologiskt och känner att man tycker om som person. Även om man inte har en personlig relation till honom. Jag har inför den här dagen läst om några av hans tal. Det är ju en enastående upplevelse, en otroligt konsekvent hållning till några av politikens allra mest fundamentala frågor: Om vad begreppet demokrati egentligen betyder för någonting, Om att rättsstat är ett begrepp som har mycket djupare innebörd än bara fler poliser och längre batonger. Om humanismens ideologi som motvikt till värdenihilismen.

Jag noterade att han flera gånger kommer tillbaka till en kanske oväntad inspirationskälla, nämligen Alf Ahlberg, som var en legendarisk rektor för Brunnsviks Folkhögskola, alltså socialdemokratins ideologiska och pedagogiska högborg. En väldig ekumenik och en väldigt stor sak är det att försöka spåra rötterna till en frihetlig tradition även på andra håll än precis där man själv står. Det är väl den ena delen som gör att det känns väldigt, väldigt roligt och stort att få ett sådant här stipendium.

Det andra är, som fjolårets stipendiat Nils Karlsson brukar återkomma till, detta med Gösta Bohmans ethos, det vill säga att han förkroppsligade de värden han talade om politiskt. Han var en trovärdig företrädare för dem.

Vi ser hela tiden hos Gösta Bohman en märklig kombination.

Å ena sidan, när man läser honom, de eviga referenserna från Alf Ahlberg till Tocqueville eller vad det nu kan vara.

Å andra sidan, slidkniven och utedasset på Sundskär.

Kombinationen av att vara oerhört principiell konsekvent och djup, om jag får säga så, och samtidigt så oerhört förankrad och trovärdig, är väl det som gör honom till en unik inspirationskälla för många, också mycket unga, ännu yngre än jag.

Jag har förstått att jag nu får möjlighet att säga några korta saker om hur jag och den verksamhet som jag finns i försöker förvalta åtminstone delar av det arv som bland annat är Bohmans.

Jag skulle vilja göra det så här. Om vi nu har haft en ganska teoretisk ansats till frågor om demokrati, fri- och rättigheter och rättsstat, så skulle jag vilja ha en praktisk ansats, och berätta lite kort om det vi gör, och som jag tror att vi kan bidra med, och som kanske inte riktigt har funnits tidigare i vår debatt om rättigheter.

Bakgrunden till detta Centrum för rättvisa är kort och gott att jag läste en bok om en rättighetsadvokat i USA som hette Clint Bolick som hade startat någonting som hette ”*Institute for Justice*”, som alltså verkar i en lång amerikansk tradition av ”*public interest law*” eller ”*public interest litigation*”, dvs. att man med hjälp av rättsprocesser i en verksamhet som drivs av idealitet, men också av ideologisk övertygelse, försöker försvara enskildas rättigheter gentemot staten på områden som äganderätt eller näringsfrihet eller yttrandefrihet eller religionsfrihet eller vad det nu kan vara.

Men det görs från olika utgångspunkter ideologiskt. Den amerikanska verksamhet, som jag hade förmånen att arbeta i under ett års tid, gjorde det utifrån vad vi skulle kalla en liberal rättighetssyn. Jag var ju här på förra årets Gösta Bohmanseminarium och berättade om några enastående upplevelser i Baptistkyrkorna i Mississippi och allt vad det nu kunde vara. Under detta år i USA växte verkligen känslan hos mig att det här ju var något som vi måste starta i Sverige på ett eller annat sätt.

När jag i fjol vid den här tiden talade inför detta forum, då var det kanske mera förhoppningar om vad det skulle kunna bli, och så mycket mer har kanske inte hunnit hända på ett år. Men jag det finns ett antal budskap som jag skulle vilja koppla tillbaka till, och då skulle jag vilja sammanfatta dem i tre punkter och anknyta till den diskussion som varit hittills.

Det första är att det finns fall om fri- och rättigheter i Sverige också. Det fanns flera som hade invändningar av innebörden att det i Sverige nog inte finns fall på samma eller motsvarande sätt som i USA. Men det gör det. Det finns fall, och det tror jag att jag kan säga med viss visshet nu efter drygt ett års arbete i den här verksamheten.

Det andra är, och det anknyter omedelbart till de sista replikskiftena i dagens debatt. Det går att få fall om fri- och rättigheter rättsligt prövade i Sverige i dag, och det tycker jag är en väldigt viktig iakttagelse. Det går alltså att få dem rättsligt prövade i vårt rättssystem redan i dag.

Det sista – kanske lite självgoda, men jag tycker att det ligger en del i det i alla fall – är att jag tror att Centrum för rättvisa behövs som en mobiliserande kraft för att få de där fallen till rättslig prövning.

Om jag bara först ska säga någonting om fallen, bara de fall som vi har snubblat på.

På äganderättens område berättade jag, sist det begav sig för ett år sedan, om ett fall i miljonprogramsområdet Östberga, där drygt ett tusental hyresgäster bestämde sig för att omvandla sina hyresrätter till bostadsrätter. Men de kom väldigt sent i utvecklingen och de kom att drabbas av den här stopplagen som drevs igenom i riksdagen i syfte att stoppa omvandlingarna i Stockholms innerstad egentligen.

Fallet aktualiserar ett antal frågor, bland annat äganderättsfrågor, man kan anknyta till egnahemsrörelsen etc. Egentligen ganska svenska frågor, om behovet av att äga sin bostad, eller vilken potential som ligger i detta. Här finns naturligtvis också alla traditionella mark- och planfrågor på äganderättens område.

På näringsfrihetens område har vi stött på en massa fall, ni vet det här klassiska, kommunala bolag som bestämmer sig för att konkurrera ut privata verksamheter. Som att man inom ramen

för kommunala badhus driver både gym, solarier, cafeterior och allt möjligt som gör livet surt för enskilda företagare.

En rad olika likabehandlingsfrågor. Här finns det vi skulle säga är negativ diskriminering. Utländska sjuksköterskor kommer till Sverige, oerhört kvalificerade, och borde med alla rimliga mått ha en plats på sjukhusgolven. Svenska sjukhus vill till och med anställa dem. Men av olika skäl är vårt regelsystem uppbyggt på ett sådant sätt att det inte går att tillgodogöra sig deras kompetens, med mindre än att de tillbringar fem år på skolbänken eller vad det nu kan vara för någonting.

Men här finns också omvänt den positiva särbehandlingen som gradvis ökar. Om ”*public interest law*” är en positiv Amerikansk influens, så får man väl säga att den tilltagande förekomsten av positiv särbehandling är en negativ influens. Den finns på en rad olika områden. Arbetsförmedlingen i Stockholm blev fälld av diskrimineringsombudsmannen, därför att den hade exkluderat svenska sökande. Alla svenskar hade fått sina ansökningshandlingar i retur öppnade, därför att man sökte andra sökande.

I Stockholms Stad förbereder man ett nytt intagningsystem till gymnasieskolan, där gymnasierna ska kunna välja ut 20 procent av eleverna på basis av etnisk tillhörighet, kön, socioekonomisk bakgrund – en rad faktorer som jag finner bekymmersamma från likabehandlingssynpunkt.

Ett fall som vi har åtagit oss från Centrum för rättvisa är juristutbildningen vid Uppsala Universitet, där man från höstterminen 2003 har öronmärkt 10 procent av platserna för sökande med två utlandsfödda föräldrar. Det är ett kriterium som exkluderar inte bara sökande med två svenskfödda föräldrar utan även, exempelvis dem som har en somalisk mamma och svensk pappa och dem av samisk eller romsk härkomst, det vill säga dem som hör till de etniska minoriteter som till och med har ett särskilt grundlagsskydd, men som, i alla fall i Sverige, i allmänhet har två svenskfödda föräldrar.

Religionsfriheten berördes också kort här. Vad som i Sverige började som en ganska praktisk och rimlig diskussion om att man kanske inte ska täcka ansiktet helt och hållet när man är i klassrummet, har nu på Dagens Nyheter ledarsida landat i att man nu ska förbjuda alla religiösa symboler över huvud taget i det offentliga rummet. Ingen kippa i domstolssalen, eller någonting liknande, ropar de ut från Dagens Nyheter ledarsida. Det började med en praktisk diskussion och ledde till långtgående krav på att radera ut religionen ur det offentliga rummet, något som jag bedömer som synnerligen problematiskt från religionsfrihetssynpunkt.

Rättslig prövning? Jo då, det finns möjligheter att få de här fallen rättsligt prövade på olika sätt. Kommunala bolag är en särskild sak, där det är väldigt svårt av olika skäl, men det finns ändå möjligheter. Jag skulle vilja ge exempel med två ärenden, som vi driver, för att tydliggöra hur man kan gå till väga.

Först Östbergaärendet. När jag var här för ett år sedan hade länsstyrelsen sagt nej till den här bostadsrättsomvandlingen. Numera så måste länsstyrelsen ge tillstånd. Ärendet överklagades till Boverket, som var sista instans. Jag höll på att säga att sexigare än så här blir det inte att driva sådana här processer. Utan det är där man arbetar: länsrätter, länsstyrelsen, Boverket etc. Boverket sa nej och Boverkets beslut kan inte överklagas. Så står det i den här lagen om allmännyttiga bostäder; Boverket är sista instans.

Skam den som ger sig. Vi gick till kammarrätten i Jönköping, Boverket ligger alltså i Karlskrona, och man ska gå till den kammarrätt som finns i domsagan, och det blev den i Jönköping. Vi begärde då det man kallar för en rättsprövning dvs. inte en materiell prövning av ärendet i sig utan snarare för att den här frågan besvarad: Strider det här beslutet från Boverket mot någon annan rättsregel? Så kan man säga. Domstolen tröskade detta och kom i slutet av januari fram till att den inte kan rättspröva det här ärendet.

Varför kunde den då inte rättspröva det? Jo därför att det kan man bara göra när det inte går att få till stånd en vanlig domstolsprövning i svensk domstol. Nåväl, då kan man konstatera att det stod ett överklagandeförbud i den här lagen; det gick ju inte att få till stånd en vanlig domstolsprövning enligt den här stopplagen.

Jo, det går visst, säger kammarrätten, med stöd av Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna (EKMR). Så vad kammarrätten säger är kort och gott att invånarna i Östberga ska strunta i överklagandeförbudet i den här lagen och gå till länsrätten i Stockholm och lämna in sitt ärende och begära en vanlig domstolsprövning med stöd av artikel 6:1 i Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna, som då garanterar enskilda en domstolsprövning när det är fråga om deras civila rättigheter och skyldigheter.

Detta har två hederliga svenska jurister, kanske Uppsalastuderade i en annan tid, präglad av en starkt rättspositivistisk anda, skrivit på. Men här och nu har de dristat sig att säga, med stöd av Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna: strunta i överklagandeförbudet, gå direkt till en länsrätt.

Det andra fallet, det här Uppsalaärendet, är inte alls så komplicerat. Man stämmer helt enkelt universitetet för en otillåten etnisk diskriminering, och så får man sitt ärende prövat i tingsrätten, och sedermera hovrätt och Högsta domstolen, och det finns legala verktyg i det här fallet i form av likabehandlingslagstiftning, alltså antidiskrimineringslagstiftning, som är ägnad att stävja just diskriminering, oavsett om den är positiv eller negativ. Det vill säga: det går att få en rättslig prövning till stånd, även i Sverige, gällande den här typen av fall.

Om det nu alltså finns fall i Sverige och om det går att få dem prövade även inom ramen för dagens rättssystem, vilket är då så att säga bidraget från verksamheter av Centrum för rättvisas typ?

Jo det är att se till att det händer något. Så skulle jag säga.

Om man jämför med Amerika, och det tror jag är en viktig sak detta, så är den blotta förekomsten av institutioner inte tillräckligt. Vi kan inrätta en författningsdomstol, men om det inte finns någon som driver fallen dit, så blir det ingenting.

I USA fanns ända från starten i slutet på sjuttonhundratalet en rättighetskatalog, ”*Bill of Rights*”. Där fanns maktdelning, där fanns självständiga domstolar. Ändå förekom nästan inga processer alls rörande fri- och rättigheter i USA förrän framåt 1920 talet. Och det som händer då och som inte fanns tidigare det är att man, framför allt inom ramen för den svarta medborgarrättsrörelsen, startar den här typen av verksamheter, som ser sig just som en mobiliserande kraft, som kan leta upp fall, som kan upplysa människor om deras rättigheter, som kan ge adekvat advokatstöd etcetera.

Det tror jag är det unika bidrag som vi kan ge. Och om jag tar precis de här exemplen, Östbergaärendet och Uppsalaärendet, så visar det ganska väl, tror jag, hur en sådan här verksamhet kan fungera om den fungerar väl.

Den första punkten är att fallen inte hittar oss, utan vi hittar fallen. Östbergaärendet dök i och för sig upp, så att säga av sig självt, i massmedia, men det var jag som ringde dem, de ringde inte mig. Jag såg fallet och tänkte: Här har vi vårt första fall. Sedan var det en samtalsprocess och förtroendeprocess, och väl där så driver vi det tillsammans, men det var vi som hittade dem.

De unga människor som nu har stämt Uppsala Universitet för den här positiva särbehandlingen måste jag också medge att jag ringde först. Bakgrunden var enkel. Jag skrev en artikel i Expressen den 28 augusti förra året på fyrtioårsdagen av Martin Luther Kings *I have a dream*-tal. Det kan man tolka på olika sätt; jag tolkar det som en väldigt stark plädering just för likabehandling. Etnisk tillhörighet ska inte spela någon roll. Hela kärnan i det han sa var ju: *"the content of your character, not the colour of your skin"*. Det var det han ville skulle betyda någonting för hans barn, när de växte upp i Amerika.

Folkradion ringde till mig, och sa: "Vet du om att de i Uppsala har infört ett system där man just tillmäter etnisk tillhörighet en betydelse vid antagningen? Vill du diskutera det här med studierektorn på Juridicum i radio?" Fåfång som man är, som det heter, så är det klart att man inte kan tacka nej till det, speciellt som min gamle processrättslärare Hans Eklund och jag fick tampa lite i radio, och då tänkte jag att det här måste vi gå vidare med.

Jag har dessutom nöjet att föreläsa och hålla två seminarier på fördjupningskurser på Juridicum i Uppsala, så jag gick jag in till min gamle studiehandledare Nicklasson. (Det är några Uppsalastudenter här, så ni vet vad jag menar. Han är alltid där, och han har alltid varit där, och det var han nu också.) Och jag frågade om jag inte kunde få ut reservlistorna på vilka trettio det var som inte hade kommit in på grund av den nya kvoten.

Vi ringde de trettio på listan, och ur den gruppen utkristalliserade det sig några som kände att detta faktiskt var så viktigt att de tog på sig jobbet att driva det här för många andra.

Och det tycker jag är viktigt. En sådan här verksamhet hittar fallen och ser till att det blir juridik av dem, inte tvärtom.

De som bor i Östberga, som jag nämnde nyss, är en mycket intressant grupp, 1050 personer 16 nationaliteter. Man borde skriva en bok om hur de gjorde själva omvandlingsprocessen med målet bostadsrätt. Här fanns bland annat människor som kommer från samma land men som tillhör olika grupper och därför inte talar med varandra annat än genom medlare. Ja, det är verkligen en egnaheimsrörelse i ordets bästa bemärkelse.

Nå, om ni tyckte att det var krångligt det här med kammarrätten, och skillnaden mellan en rättsprövning och en vanlig domstolsprövning, och varför kammarrätten nu säger att den inte vill ta upp Östbergabornas ärende, fast det i grunden är en seger för oss, så är det förstås lika krångligt för dessa Östbergabor som saken gäller. Men där kan vi också göra skillnad och upplysa enskilda personer, förklara hur det händer ihop, hur man bör lägga upp en strategi för att ta till vara de här rättigheterna praktiskt i nästa led. Det tror jag är en viktig sak. Samma sak gäller här nu med de trettio studenterna som inte kom in eller fick avstå sina platser trots bättre meriter, bara på grund av sin etniska tillhörighet.

Vi upplyser dem om att den här likabehandlingslagen omfattar även dem och deras rättigheter, och att dessa kan tas till vara. Och så kan vi säga: "Om du inte har något emot det så hjälper vi dig gärna."

Det är ju nästa viktiga sak. I Östbergaärendet biträds de av en extern advokat. Han är i och för sig kopplad till oss i så måtto att han sitter i vår styrelse, men han är väl inte verksam i vår dagliga verksamhet utan på en vanlig kommersiell svensk advokatbyrå. Han som bestämmer sig för att stänga av taxametern och göra det här för en väldigt billig penning eller helt gratis.

Vi kan mobilisera akademisk support. Joakim Nergelius, som sitter här uppe, och andra kan bistå med sin kunskap och sina perspektiv och göra så att de här inlagorna inte blir några rutininlagor, utan det bästa vi kan koka ihop på de spikar som finns att tillgå.

Eller som i Uppsalaärendet, där jag för första gången får möjlighet att faktiskt argumentera i ett fall efter att hittills bara ha varit hänvisad till att driva en mängd förvaltningsärenden i länsrätter och kammarrätter, och det känns väldigt roligt och viktigt att själv kunna ge det här stödet till de här studenterna, eller mer korrekt de här sökandena.

Två ytterligare punkter för att illustrera vad en sådan här verksamhet kan göra.

Vi kan vända oss till andra människor i samma situation. Normalt har ju en advokat bara en lojalitet till sin klient. Vårt uppdrag sträcker sig mycket längre.

I Östbergaärendet är vi just nu inne i en bisarr process med Boverket och kammarrätten i Stockholm om det överklagande som kammarrätten i Jönköping ansåg att Östbergaborna hade rätt att göra. Nu gäller det om överklagandet har kommit in i rätt tid, för Boverkets beslut kom ju i maj 2003, och verket fick egentligen tillbaka ärendet i januari 2004, och normalt sett har man bara tre veckor på sig att överklaga.

Det blir en massa sådana praktiska problem i en verksamhet som vår. Medan vi höll på med det här, har ytterligare ett hundratal hyresgäster i Akalla fått nej, ett annat ytterstadsområde med helt andra drivkrafter för att omvandla. Där är det än fler grupper och nationaliteter, jag tror det är 24, och en än mer komplicerad omvandlingsprocess.

Men det är klart att de med hjälp av Östbergaärendet kunde överklaga inom tre veckor genom att gå direkt till länsrätten i Stockholm och överklaga boverkets beslut med hänvisning till det vi uppnådde i kammarrätten.

Detta efter att vi ringt dem. Det vill säga att vi kan finnas som en mobiliserande kraft för många andra i samma situation, och se till att systemet får ta ställning till flera likartade fall och att man maximalt utnyttjar den här framgången i kammarrätten i Jönköping.

Eller för den delen i Uppsalaärendet. Potentiellt är det ju faktiskt inte bara de trettio som fick avstå sina platser som är diskriminerade. det gäller varje sökande som inte har kunnat söka de här trettio platserna på grund av sin etniska tillhörighet. Bara detta att man inte kan vara med och konkurrera gör i grunden att man är etniskt diskriminerad enligt likabehandlingsprincipen och våra antidiskrimineringslagar. Egentligen kan man säga att om vi vore riktigt drivna, om vi hade ett riktigt drivet kansli, och om vi vore riktigt amerikanska, så skulle vi upprätta en telemarketingcentral – sånt behärskar vi som har en bakgrund i moderata

ungdomsförbundet – och så skulle vi verkligen ringa upp hundratals sökande och mobilisera en rejäl grupp för att också sätta ett ekonomiskt tryck på universitet att avbryta det här försöket som de håller på med. Nå det klarar vi inte av, men dem som hör av sig spontant till oss, och det är ett tiotal som har gjort det sedan vi startat processen, kan vi vägleda och säga hur de kan gå till väga för att anmäla anspråk och så vidare..

Den rollen som mobiliserande kraft för fler i samma situation tar vi mer än gärna på oss. Sist och slutligen ser vi även till att det blir lite offentlig debatt kring det också.

I begreppet ”*public interest law*” ligger ju att vi menar att det egentliga allmänintresset är att försvara den enskildes rätt. Och då måste man också vända sig tillbaka till allmänheten för att visa på den generella betydelsen av det enskilda fallet. Det är en oerhört viktig sak att det finns både opinionsbildning och juridik i en sådan här verksamhet. Fast det är mer av en advokatbyrå än en PR byrå, det vill jag verkligen understryka.

Det här är en verksamhet som ägnar sig åt juridik men som dessutom försöker få fler att läsa och ta del av de fall som verksamheten aktualiserar. Så det får bli budskapet från den här stipendiaten, det kommer kanske fler stipendiater med andra budskap.

Men mitt budskap blir också att det finns skäl till optimism, och det är min enda invändning mot de föregående talarna. Det finns alltid skäl för optimism, och om det ser mörkt ut så krävs det verkligen brinnande kämpande liberaler som är uppfinningsrika och kreativa och som ser potentialen i det som finns. Och det finns en jättepoteential redan i det system som vi har.

Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna är svensk lag. En kammarrätt i Jönköping är uppenbarligen beredd att med stöd av denna Europakonvention bortse från överklagandeförbud i politiskt mycket känsliga. Det finns en massa fall, och det behövs fler aktörer som hjälper till att leta upp fallen, upplysa om rättigheterna och se till att det verkligen blir verkstad av det.

Mot den bakgrunden känns det här Bohmanstipendiet uppmuntrande och uppförande, både för mig personligen, men också tror jag för alla andra personer som är verksamma inom ramen för Centrum för Rättvisa, Tack så mycket.

### **Johan Bohman**

Tack Gunnar. Styrelsen hade sin egen motivering till att ge dig priset. Jag tycker att du fyllde på med en egentligen ännu bättre motivering i ditt tal här.

Därmed har vi kommit till slutet för dagen i det här temat, Rättsstat eller välfärdsstat?, och jag tycker att dagen har visat att behovet av debatt är påtagligt och väldigt stort. Det är signifikativt för situationen när vi hör någon fråga: "Vad gör vi åt de brister vi ser?" och får svaret: "Det vet jag inte", som Aleksander svarade. Det pekar ju på att det finns ett behov av ytterligare debatt och av att de här frågorna ventileras än mer.

Jag ska också passa på tillfället att peka på den hemsida som lär vara i gång nu. Ni ser första sidan med ett antal underflikar. Den kommer att fyllas på; den är klar men kommer att förbättras löpande under året här.



Jag skulle också vilja påpeka att vi gärna ser att det kommer lite ytterligare bidrag till fondens verksamhet: Jag tycker att vi med de två seminarier vi har haft har pekat på att det finns ett behov att uppmärksamma de frågor som då har väckts och många andra. Postgironumret har ni fått i samband med inbjudan.

Därmed så tackar jag för er medverkan idag:

Tack för idag.

Applåder